

Lâmi'î'nin Mesnevîlerinde Kadın Algısı

SÜLEYMAN YİĞİT*

Öz

Biyolojik olarak farklı yaratılışlara sahip kadın ve erkeğe toplum da farklı değerler atfetmiştir. Bu değerler toplumdaki topluma, dönemden döneme değişebilir. Türk toplumu geçirdiği sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik, dinî değişimlerin sonucunda kadına ve erkeğe çeşitli görevler yüklemiştir. Bu değişimlerden erkeğe nispeten kadın daha çok etkilenmiştir.

Yerleşik medeniyet ve İslâm kültürünün etkisinde gelişen Klâsik Türk edebiyatına ait eserlerde kadına bakış genellikle olumsuz olarak algılanmıştır. Ancak böyle bir konuda yorum yapılırken ele alınan örneklerin bağlamından koparıp koparılmadığına dikkat edilmelidir.

Lâmi'î Çelebi (ö.938/1532), Klâsik Türk edebiyatında kadına olumsuz bakışı örneklendirmek için sık başvurulan isimlerden biridir. Lâmi'î'nin özellikle bu kadın tiplerini nasihat vermek amacıyla eserlerinde işlediği bilinmektedir. Kaleme aldığı Veyse vü Râmin mesnevîsi ise gelenekten farklı kadın tiplerinin çizildiği bir eserdir. Bu çalışmada Lâmi'î'nin çift kahramanlı aşk mesnevîleri olan Ferhâd u Şîrîn, Salâmân ve Absâl, Vâmık u Azrâ ve Veyse vü Râmin mesnevîleri karşılaştırılacak, ulaşılan sonuçlar üzerinden kadının nasıl algılandığı tespit edilecektir.

Anahtar sözcükler: Lâmi'î, Mesnevî, Kadın, Tip, Gelenek, Erkek Söylem

THE WOMEN PERCEPTION IN LÂMÎ'Î'S TEXTS (MESNEVÎ)

Abstract

The society has attributed various values to woman and man who have different nature biologically. These values can be change from society to society and from period to period. Turkish society has given miscellaneous functions to woman and man in the result of socio-cultural, political, economic and religious changes. The woman has mainly affected from these changes in comparison with man.

The glance at woman in the texts of Classical Turkish literature improving the influence of sedentary civilization and Islâmic culture has been usually perceived negatively. Moreover, it has been paid attention that the sample texts' contexts must be scrutinized in interpretation process.

* Muğla S. K. Ün. Sos. Bil. Ens. TDE Doktora, suleymanyigit16@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4302-5200
Gönderim tarihi: 17.09.2018 Kabul tarihi: 29.10.2018

Lâmi'î Çelebi (d.938/1532), has been one of the most frequently referred names to exemplify the negative glance at woman in Classical Turkish literature. It is known that Lâmi'î uses these woman types to give advice. His mesnevî Veyse and Râmin is a text that include the woman types different from tradition. In this study, Lâmi'î's love mesnevîs with two heroes, Ferhâd and Şîrîn, Salâmân and Absâl, Vâmık and Azrâ, Veyse and Râmin will be compared and his woman perception will be determined by means of reached outcomes.

Keywords: Lâmi'î, Mesnevî, Woman, Type, Tradition, Male Discourse

GİRİŞ

Kadın ve erkek biyolojik olarak farklı yaratılışlara sahiptir. Kadın yaratılış itibariyle daha hisli, şefkatli ve duygusaldır. Erkek ise daha çok güç ve cesaretle özdeşleşmiştir. Bu sebeple kadın içe dönükken, erkek daha çok dışa dönüktür. Bu farklılıkların yanında toplum da kadına ve erkeğe farklı değerler atfeder. Üstelik bu değerler toplumdaki dönemden döneme değişebilir. Türk toplumu geçirdiği sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik, dinî değişimlerin sonucunda kadına ve erkeğe çeşitli görevler vermiştir. Bu değişimlerden erkeğe nispeten kadın daha çok etkilenmiştir.

Araştırmacılar Türk toplumunun ve kadına bakışın geçirdiği bu evreleri üç şekilde değerlendirmişlerdir. Bunlar sırasıyla İslâmiyet öncesi göçebelik kültürünün etkisi, yerleşik medeniyet ve İslâm kültürünün etkisi, Batı medeniyetinin etkisidir (Kaplan, 1997, s. 41; Çetinkaya, 2008, s. 280). İslâm medeniyeti içinde teşekkül ederek Osmanlı sahasında gelişme imkânı bulan Klâsik Türk edebiyatına ait eserlerden hareketle Osmanlı toplumunda kadının yeri konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bunlar genellikle, kadının dar bir alana hapsedildiği, ikinci sınıf insan muamelesi gördüğü, söz hakkına bile layık görülmediği, aşağılandığı vb. şeklindedir. Bazı araştırmacılar bunun İslâmî nasların yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını düşünürken (aktaran Cunbur, 1997, s. 59) bazıları da ne Türk milletinde ne de İslâmiyet'te olmayan bu fikirlerin Arap-Fars ve Hint geleneklerinden (Günay, 2000, s. 4) veya İran-Bizans tesirinden (İnan, 1975, s. 57) kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Kadının edebî eserlerde nasıl algılandığı konusunda yorum yapılırken ele alınan örneklerin bağlamından koparılıp koparılmadığına dikkat edilmelidir. Bağlam iki şekilde düşünülebilir; bunlardan ilki metin, ikincisi şiirin üretildiği toplumdur. Söz gelimi bir mesnevîden alınan beyit öncesi ve sonrasıyla ele alınmalıdır. Beyti bağlamından koparıp almak farklı yorumlara zemin hazırlayabilmektedir. İkinci bağlam olarak düşünülen şiirin üretildiği ortam konusunda bugün yeterli bilgiye ulaşıldığı söylenemez. Bunun sebebi konu hakkında yapılan araştırmaların ve ulaşılan sonuçların azlığıdır. Yapılacak araştırmalarla yeni sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Söz konusu örnekleri tam anlamıyla

yorumlayabilmek için şiirin içinde doğduğu toplumun ahlâk anlayışı, sosyal hayatı büyük oranda şekillendiren din ve tasavvufun tesiri, devrin ve şairin sanat anlayışı göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı toplumunun ahlâk anlayışı gereği kadının katı bir şekilde denetlendiği görülmektedir. Kadın anne olması yönüyle hem biyolojik hem de toplumsal açıdan 'yeniden üretici' olarak görülüyordu. Bu anlamda kadının çocuk doğurmanın yanında kültürel kodları aktarma görevi de vardı. Bu yönüyle manevî alanın ve kültürün devamlılığını sağlıyordu. Toplumsal değişimin derecesini ayarlamak, istenilen şekilde bir nesil yetiştirmek için kadının dikkatli bir şekilde denetlenmesi gerekiyordu (Çakır, 2009, s. 77-78). Erkekler ise anneden ve çocuklardan oluşan hane halkının bütünlüğünü korumakla yükümlüydü. Bu bütünlüğü koruyarak aslında kendi onurunu da koruyordu. Zira onur, sadece kendi saygınlığına değil, bütün hanenin saygınlığına dayanıyordu (Peirce, 2000, s. 178-180). Böyle bir ortamda kadınlar

için kullanılacak en uygun kelime "mahrem"di. Kadını koruma çabası evlerin mimarisine bile yansımıştır. Daha çok büyük konaklarda görülen haremlik ve selamlık bölümleri, mahallelerdeki çıkmaz sokak düzenlemeleri, yüksek bahçe duvarları bunun bir göstergesidir (Çakır, 2009, s. 80). Çıkarılan fetvalarda ve fermanlarda özellikle kadınları ilgilendirenler dinin ve devletin ahlâkı koruma yolundaki çabasını gösterir niteliktedir. Serpil Çakır, özellikle Müslüman kadınların gayrimüslim kadınlara benzememeleri için hemen hemen her yüzyılda çalışmalar olduğunu ifade etmiştir (2009, s. 83-93).

Klâsik Türk şiirini şekillendiren İslâmiyet'e bakıldığında kadına büyük değer verildiği görülmektedir. Kur'an'da geçen pek çok ayet kadını korumaya yöneliktir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi yanlış yorumlar yanlış fikirlerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Söz gelimi mutasavvıflar kadın ve nefis arasında alaka kurarlar. Bunun için kadından belirli seviyede uzak durulması gerektiğini düşünürler. Bunu farklı yorumlayıp evlenmeyen, evlendiği kadınla cinsî münasebet kurmayan, kadının pişirdiği yemeği yemeyen, kendini hadım etme yoluna giden erkekler olmuştur (Uludağ, 2003, s. 23-25). Ayrıca Hz. Muhammed'in ölümünden bir asır sonra teşekkül etmeye başlayan tasavvuf, Müslümanların gün geçtikçe artan dünyevîleşmelerine karşı koymaya ve onlara doğru dinî vecibeleri hatırlatmaya çalışıyordu (Schimmel, 1999, s.37). Dünyevîleşme ise nefse uymak ile açıklanıyordu. Nefs müennes bir kelimeydi ve erkek egemen söylemin hâkim olduğu toplumlarda kadın ile somutlaştırılıyordu.

Devrin sanat anlayışının erkek egemen bir söylem çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Kadın kavramı için kadın, zen, avret vb. kelimeleri kullanan şairler özellikle divanlarda kadınlar hakkında kaba ifadelerle yer vermektedir (Silay, 2000, s. 202). Erkekler sürekli olarak kullandıkları bu sert söylemle kadınları ve aynı zamanda toplumu kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Böyle bir ortamda şairliğe yönelen kadınlar da mevcuttur. Bu kadınlar tümüyle kendilerine ait bir şiir geleneği ortaya koymaktan ziyade erkek egemen dilin saygınlığını kullanarak dolaşıma girmeye çalışmışlardır (Silay, 2000, s. 203).

Devrin sanat anlayışına göre edebiyatın işlevlerinden biri de eğitcilik ve öğreticiliktir. Sanatçılar sözün gücünün farkındadır ve bunu en etkili şekilde kullanmanın yolunu ararlar. Özellikle padişahların kaleme alınmasını istedikleri eserlerde, şehzadelere sunulan eserlerde, pendname gibi öğreticilik yanı ağır basan eserlerde ortaya atılan tiplerin kötü çizilmesi olağandır. Zira sanatçılar söylemek istediklerini açıkça söylemek yerine mecazlar arkasına saklayarak alabildiğince kötü tablolar çizip sakınılması gerekenleri gösterirler. Bunlar özellikle divanlar dışında kalan eserler için söylenebilir. Divanlarda yer alan kadına yönelik söylemlerin de birebir anlaşılacak yerine ardında yatan anlama bakılmalıdır. Cevadî Amulî Celâl ve Cemâl Aynasında Kadın ismiyle Türkçeye aktarılan eserinde “kadın, sokması/iğnesi tatlı akrep gibidir” sözünde kadının değil, namahreme bakmanın yerildiğini dile getirir. Ona göre kadın asla kadın olduğu için yerilmemiştir (2003, s. 293-295). Ayrıca söz konusu şiirler eğlence meclislerinde çoğu zaman irticalen söylenmektedir. Bu şiirlerde açık bir nazireyi herkes anlayabilirken, bir başkasının söylediği beyti düşünerek şaka yollu, iğneleyici, yerici vb. örtük bir nazire olabileceği de unutulmamalıdır.

Edebî eserlerde kadına karşı söylenen sözlerin arka planına bakabilmek için tüm bunlar göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi takdirde söylenen tüm sözler kadının ikinci sınıf insan gibi görülüp aşağılandığı şeklinde yorumlanabilir. Sanılanın aksine kadın tamamen eve kapatılmış, hukuk önünde ve toplum nezdinde bütün hakları elinden alınmış, kısacası yok sayılmış değildir. Kadı sicillerinden edinilen bilgiye göre kadınlar kendi davalarını bizzat kendileri yürütmüşlerdir. Tarlada çalışarak, evde örgü öreerek, dokumacılık yaparak, pazarda ürün satarak hep toplumun en hassas yerinde durmuşlardır. Evli kadınlara kocalarından ayrı mülk edinerek bu mülkleri istedikleri gibi kullanma hakkı verilmiştir. Savaş zamanlarında tımar mülkiyelerini kadınlar ellerinde bulundurmuşlardır (Koca, 1998). Avrat pazarı, avrat hamamı gibi mekânların varlığı (Peirce, 2000, s. 174) genel olarak erkeklerin hâkimiyetinde bulunan kamusal alanda kadınların aslında yer alma imkânlarının olduğunu göstermektedir (Andrews-Kalpakkı, 2018, s. 218). Bunun yanında Osmanlı'nın kuruluş döneminde etkin şekilde varlığını sürdüren Bacıyan-ı Rum da Türkmen kadınlar tarafından kurulmuş, Ahi teşkilatının kadınlar ve genç kızlar koludur. Kuruluş döneminde bu yönleriyle önemli bir yere sahip olan kadınların ilerleyen

dönemlerde çeşitli sebeplerle kamu hayatındaki görünürlükleri azalsa da kadınlar evde yaptıklarıyla üretime katkı sağlamaya devam etmişlerdir (Koca, 1998, s. 40-50).

Erkeğin kadını ve kadınlar üzerinden tüm toplumu kontrol altında tutabilmek için takındığı koruyucu tavır kadınlar tarafından da çoğu zaman kabullenilmiştir. Bunun sebebi tasavvuf öğretisine bağlanmıştır. Aslı Sancar, Osmanlı kadınlarının büyük çoğunluğunun tarikatlara intisap etmiş olduğunu söylemiş ve tasavvufun, kadınların dünya görüşünü önemli ölçüde etkilediğinin altını çizmiştir (2009, s. 166).

XVI. yüzyıl Klâsik Türk edebiyatı şairlerinden Lâmi'î Osmanlı edebiyatının kadına olumsuz bakışını örneklendirmek için adı sık sık anılan yazarlarından biri, belki de en başta gelenidir (Tezcan, 2016a, s. 216). Lâmi'î'nin eserleri incelenmeden önce neden böyle bir tavır takınmış olabileceği üzerine düşünülmelidir. Lâmi'î nasihat üslubu ağır bastığı için eserlerinde ibret olabilecek olaylar hazırlayıp bunlar üzerinden ders vermeyi amaçlamıştır. Eserlerinin pek çok yerinde atasözü ve deyimler ile Türkçenin imkânlarını kullanarak söylediği veciz sözleri kullanan, yeri geldikçe padişaha karşı öğütler vermekten bile sakınmayan, gerektiğinde muhatap aldığı kişiyi hicveden Lâmi'î'nin kadınlara karşı söyledikleri bir de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Zira Lâmi'î kadınları tamamen yerip yok sayan biri değildir. Câmî'den yaptığı Nefahâtü'l-Üns tercümesinde Anadolu velilerinin ardından "er sufilerin mertebelerine ulaşan arife kadınlar hakkında" başlığı altında 34 kadın hakkında bilgi vermiştir (Uludağ-Kara, 2011). Hatta Latîfî'ye göre Lâmi'î'nin cariyeler/kadınlar hakkında söyledikleri, şiirlerinin en güzellerindedir (Canım, 2000, s. 479).

Bu bilgilerin ışığında bu çalışmada Lâmi'î'nin Ferhâd ile Şîrîn, Salâmân ve Absâl, Vâmık u Azrâ ve Veyse vü Râmin mesnevîleri okunup taranmış ve kadınla alakalı beyitler fişlenmiştir. Buna göre söz konusu mesnevîlerde kadının nasıl ele alındığı tespit edilecek, ulaşılan sonuçlar üzerinden karşılaştırma yapılacaktır.

1. İNCELENECEK MESNEVÎLERİN TANITILMASI

Telif ve tercüme olmak üzere toplam 46 eserin müellifi olan Lâmi'î'nin (Ayan, 1994, s. 46), manzum eserleri arasında mesnevîler önemli bir yere sahiptir. Şair, Agâh Sırrı Levend'e göre iki hamse oluşturacak kadar mesnevî kaleme almıştır (1998, s. 113). Mesnevîlerinden özellikle çift kahramanlı aşk hikâyeleri ön plana çıkmaktadır. Bunlardan Ferhâd ile Şîrîn, Salâmân ve Absâl, Vâmık u Azrâ, Veyse vü Râmin baş kahramanlarından biri kadınlar olduğu için çalışmanın kapsamında ele alınacaktır. Çalışmanın Lâmi'î'nin mesnevîleri üzerine yapılmasının sebebi özellikle Veyse vü Râmin adlı eserde çizilen diğer eserlere nispeten farklı kadın tipleridir (Ritter, 2011, s. 128; Kanar, 2013, s. 11-12). Bu eserde kadın kahramanlar genellikle olayı yönlendiren konumdadır.

Lâmi'î'nin İranlı şair 'Ârifî'nin Hâl-nâme yâhod Gûy u Çevgân adlı alegorik ve tasavvufî mesnevîsinden hareketle kaleme aldığı Gûy u Çevgân mesnevîsi, her gün çevgân oynayan genç ve yakışıklı şehzade ile onu izlerken âşık olan dervişin ilişkisini anlatan aşk hikâyesidir. Derviş ile şehzade arasındaki aşk başlangıçta mecazî aşk iken dervişin aşkından canını vermesiyle ilahî aşk halini alır (Tezcan, 2016b, s. 265-266). İki erkek arasındaki aşkı tasavvufî ve alegorik bir şekilde konu edinen Gûy u Çevgân mesnevîsi ile kurgulanış itibariyle alegorik bir eser olan Şem ü Pervâne çalışmaya dâhil edilmeyecektir.

1.1. Ferhâd u Şîrîn

Ferhâd u Şîrîn mesnevîsi ilk olarak Hüsrev ü Şîrîn adıyla Firdevsî'nin Şehnâme adlı eserinde yer almaktadır. Firdevsî rivayetlerden ve çeşitli şairlerin şiirlerinden faydalanarak söz konusu hikâyeyi kaleme almıştır. Faruk Kadri Timurtaş'a göre Fars edebiyatında bu eseri kaleme alan 31 isim vardır. Bunlardan en önemlisi Genceli Nizâmî'dir. Hikâye Türk edebiyatında ilk olarak Ali Şir Nevâî tarafından Ferhâd u Şîrîn olarak kaleme alınmıştır. F. K. Timurtaş Türk edebiyatında 21 Ferhâd u Şîrîn tespit etmiştir. Lâmi'î eserinin sebab-i telif kısmında belirttiğine göre eserini Bursa Valisi Cemaleddin Muhammed Şah Efendi'nin isteği ile kaleme almıştır. 16 ayda tamamlanan eserin yazılış tarihi belli değildir. Eserini yazarken Ali Şir Nevâî'yi taklit ettiğini, bazı beyitlerini aynen, bazılarını değişiklik yaparak aldığını dile getiren Lâmi'î yer yer eseri genişletmiştir (Esir, 1998, s. 38-55). Lâmi'î'nin Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsi 8157 beyitten meydana gelmektedir. Hikâye giriş kısımlarının ardından 1300'üncü beyitte anlatılmaya başlanmıştır. Özetle şöyle aktarılır;

Çin hakanı oğlu olmadığı için Allah'a yakarır. Bir gün dileği kabul olur ve bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Çocuğa Ferhâd adı verilir. Ferhâd kısa zamanda büyür ve bütün ilimleri öğrenir, iyi bir savaşçı olur. Yaşı on dörde geldiğinde ise derin derin düşünmeye başlar. Hakan hekimler getirir ancak Ferhâd'ın sorununu hiçbiri çözemez. Bunun üzerine hakan, her biri bir mevsime göre düzenlenecek olan dört kasır yaptırmaya karar verir. Kasırların inşaatı sırasında Ferhâd taşçı ustası Kâren ile tanışır. Ondan taş yontmayı, demir dövmeyi ve diğer bütün sanatları öğrenir. Kısa zamanda kasırlar biter ancak bunlar da Ferhâd'ın derdine çare olmayınca hakan tahtını ona bırakmaya karar verir. Ferhâd başta kabul etmese de babasını üzmemek için kabul eder ancak iki yıl mühlet ister. Bu duruma sevinen hakan Ferhâd'ı hazinelerinin olduğu yere götürür. Burada gezerken Ferhâd'ın gözüne bir sandık ilişir. Hakan sandığın içindeki konusunda bilgi vermek istemese de sonunda ısrara dayanamayıp anlatır. Sandığın içindeki âyine-i İskenderî'dir ve bunun sırrını çözmek için Yunan ülkesinin kuzeyindeki dağa gidip, yoldaki tehlikeleri aşip Sokrat ismindeki hakîme ulaşmak zorundadır. Ferhâd bu sırrı çözmeye karar verir. Hakan onu bu kararından vazgeçirmeye çalışsa da başarılı olamaz ve Yunan ülkesine doğru yola çıkarlar. Yunan ülkesinde

Süheyla isimli zatin yönlendirmesiyle yola devam ederler. Ferhâd kendisine yapılan yardımlar sayesinde önce ejderhayı, ardından Ehrimen'i öldürür. Karşısında çıkan Hızır'dan da yardım alarak devi öldürüp, câm-ı Cemşîd'e ulaşır. Ardından Ferhâd babası ve askerleri ile Sokrat'ın bulunduğu yeri bulurlar. Sokrat ona sırları anlatır ve canını teslim eder. Çin'e dönen Ferhâd hazinenin olduğu yere giderek âyine-i İskenderî'den dünyayı seyreder. Gördüğü bir güzel onu çok etkiler ve bayılır. Bir süre sonra gözlerini açıp baktığında aynı güzeli tekrar göremez. Bu derdi kimseye söylemez ancak gündün güne zayıflamaktadır. Doktorlar bu duruma çare bulamayınca Ferhâd'ın deniz seferine çıkarılmasına karar verilir. Sefer sırasında bir fırtına çıkar ve Ferhâd kaybolur. Denizde onu tüccarlar bulur. Tüccarlarla yol alırken karşısına korsanlar çıkar, Ferhâd korsanların hepsini öldürür. Geminin yolcularından biri Şâpur isimli ressamdır. Ferhâd'ın derdini dinler ve anlattığı kişinin Ermen'de olduğunu, onu bulmak konusunda yardım edeceğini söyler. Ermen'e gelirler, orada kanal açmakta olan işçileri görürler. Ferhâd onlara yardım edip işçilerin üç yılda açamadığı kanalı açar. Ferhâd'ın bu mahareti Mehin Bânû'ya ulaşır. Şîrîn'le birlikte Ferhâd'ın yanına gelirler. Ferhâd, Şîrîn'i görünce düşüp bayılır. Mehin Bânû ve Şîrîn bunun sebebini öğrenince acıyıp onu saraya götürürler. Ferhâd üçüncü gece ayılır ve utanıp dağdaki işine geri döner. Şîrîn yine onu yanına gitmek ister ancak tekrar bayılacağından korkar. Bu yüzden çaresizce aşkını kimseye söylemeden bekler. Ferhâd kısa sürede kanalı bitirir ve kanalın bittiği yere havuz ile saray yapar. Mehin Bânû, Ferhâd'ı eğlence meclisine çağırır. Bu meclislerde Şîrîn ve Ferhâd'ın arasındaki ilişkiyi görenler onların iyiden iyiye âşık olduklarını anlarlar.

Mağrib'de Hüsrev-i Pervîz adlı bir hükümdar vardır. Kendine bir eş aramaktadır. Ermen'de bir güzelin olduğunu öğrenip onu bir elçi gönderip ister. Ancak Şîrîn evlenmeyi kabul etmez. Çok hiddetlenen Hüsrev, Ermen üzerine saldırır. Mehin Bânû bunu haber almış ve önlemini almıştır. Hüsrev kaleyi bir türlü alamaz. Kaleyi almak için Ferhâd'ı etkisiz hale getirmesini gerektiğini anlayınca yaşlı bir kadın gönderip onu hileyle kandırır ve bayıltır. Elleri ayakları bağlı Hüsrev'e getirirler. Hüsrev onu başta astırmak istese de vazgeçer ve bir dağın üzerindeki Selâsil kalesine hapseder. Şâpur aracılığıyla Şîrîn ile uzun süre mektuplaşırlar. Hüsrev bundan haberdar olup Şâpur'u yakalatır ve Ferhâd'ı tamamen etkisiz hale getirmenin planlarını yapar. Hüsrev, veziri Büzürg Ümid'in tavsiyesi ile bir kadın bulup onu Şîrîn'in Hüsrev ile evlendiği yalanını atmak üzere Ferhâd'a gönderir. Kadın gidip durumu söyletince Ferhâd dayanamayıp canını teslim eder.

Şîrîn gündün güne zayıflamaktadır. Mehin Bânû Hüsrev'e haber gönderip anlaşma yapmak ister. Şîrîn'in iyi olması için Ferhâd'ın yaptığı saraya götürülmesini söyler. Şîrîn saraya götürülürken Hüsrev'in oğlu Şîrûye, Şîrîn'i görüp ona âşık olur ve ona yaptığı kötülükler için babasını öldürür. Şîrîn'i ister. Şîrîn Ferhâd'ın cenazesinin

getirilmesini, düşünceğini söyler. Ferhâd'ın cenazesi gelince Şîrîn de canını teslim eder. Ardından buna dayanamayan Mehin Bânû da ölür.

Bu özetten de anlaşıldığı üzere Lâmi'î Ferhâd u Şîrîn mesnevîsinde masal motiflerini yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bunun yanında kahramanlar Klâsik Türk şiiri anlayışına göre çizilmiştir. Kadın kahramanların çizilmesinde geleneğin dışına çıkılmamıştır. Ferhâd u Şîrîn, Ferhâd'ın âşık, Şîrîn'in mâşuk, Hüsrev'in sık sık rakip olarak anılarak âşık-mâşuk-rakip üçgeni üzerine kurulmuş bir mesnevîdir. Eser halk hikâyesi özelliği de göstermektedir.

1.2. Salâmân ve Absâl

Salâmân ve Absâl adlı mesnevî Hunayn b. İshâk tarafından Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiştir. Tercümede yer alan Salâmân, Absâl ve Zühre'nin haricindeki isimlerin Yunanca olması ve hikâyenin eski Yunan mitolojisine ait unsurları barındırması Salâmân ve Absâl'ın Yunan menşeli olduğuna işaret eder. Fars edebiyatında ilk olarak Molla Câmi tarafından kaleme alınmıştır ve söz konusu eserin Batı dillerine de çevirisi yapılmıştır. Türk edebiyatında Salâmân ve Absâl'ın ilk ve tek örneği Lâmi'î'ye aittir. Lâmi'î eserini Molla Câmi'den tercüme etmiştir, ancak yaptığı ilavelerle eseri telif-tercüme konumuna taşımıştır. Yazılış tarihi belli olmayan eser 1903 beyittir. Lâmi'î 355. beyitte anlatmaya başladığı (Uludağ, 2013, s. 13-63) hikâyesini ise şöyle kurgulamıştır:

Yunan ülkesinin padişahının çocuğu olmamaktadır. Bu derdini bir gün Hakîm'e açmış, Hakîm bir kadın olmaksızın sihirle çocuk dünyaya getirmiştir. Çocuğa Salâmân adı verilir. Annesiz olarak büyüyen Salâmân'a Absâl isminde genç bir sütanne bulunur. Absâl, Salâmân büyüdükçe ona âşık olur ve onu başkasına kaptırmamak için her türlü yolu deneyerek onu kendine âşık etmeye çalışır. Bir süre sonra Salâmân da Absâl'a âşık olur. Bir eğlence meclisinin sonunda Salâmân ve Absâl birlikte olurlar ve gizlice ilişkilerini sürdürürler. Padişah ve Hakîm durumdan haberdar olup Salâmân'ı Absâl'dan ayırmak için nasihat ederler. Ancak Salâmân bunun imkânsız olduğunu söyleyerek Absâl ile birlikte kaçıp bir adaya gelirler. İki sevgili bu adada uzun süre yaşarlar. Bu sırada padişah sihirli aynasından onların nerede olduğunu görür. İki âşığın mutlu olduklarını görünce merhamet edip onların ihtiyacı olabilecek her şeyi göndermeye başlar. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen Salâmân'ın dönmemesine sinirlenen padişah sihirle Salâmân'ın erkekliğini alıp Absâl'a yaklaşmasını engeller. Bunun üzerine akli başına gelen Salâmân geri dönmeye karar verir. Dönerken bir adada yaratıklar onlara saldırır, Hızır yardımcılarına gelip onları kurtarır. Padişah büyük bir sevinçle oğlunu karşılar, Absâl'dan vazgeçerse tahtını ona bırakacağını söyler. Salâmân bu sözler üzerine üzülür ve çöle gidip bir ateş yakar ve Absâl ile birlikte bu ateşe girer. Absâl ateşte yanar ancak Salâmân babasının duası ile kurtulur. Ancak Absâl'ın yanması Salâmân'ı çılına çevirmiştir. Oğlunun bu haline çok üzülen

padişah Hakîm'den yardım ister. Hakîm, Salâmân'ı çeşitli tedavilerle Zühre'ye âşık eder. Bir başka ifadeyle Absâl'ın şehvî aşkını kalbinden silip, ebedî güzelliğe âşık etmiştir. Padişah oğlunun artık kemale eriştiğini görüp tahtı ona bırakır.

Lâmi'î'ye ait bu mesnevînin ise daha çok mitolojik-destansı karakter gösterdiği söylenebilir. Kadın karakter mesnevînin sonunda da açıklandığı gibi nefis olarak düşünülmüştür. Bu yönüyle daha soyuttur. Yunan kültüründen geldiği söylenen Salâmân ve Absâl farklı bir kültürden geldiği için tasavvufî söyleme yönelerek Türk kültürüne uydurulmuş olmalıdır. Hikâye anlatılırken küçük örnek olaylara da yer verilmiştir.

1.3. Vâmık u Azrâ

Yunan kaynaklı bir hikâye olduğu düşünülen (Huart, 1993, s. 192; Ayan, 1998, s. 3; Ece, 2002, s. 41; Harmancı, 2003, s. 57; Ritter, 2011, s. 79) Vâmık u Azrâ mesnevîsinin ilk olarak Arapça mı yoksa Farsça mı kaleme alındığı konusunda fikir birliği yoktur. Muhammed Ali Terbiyet ilk olarak Sehl b. Harun Destemeysânî tarafından Arapça olarak kaleme alındığını dile getirir. Arap ve Fars edebiyatlarında 26 Vâmık u Azrâ tespit edilmiştir. Bu eserlerin çoğu günümüze ulaşamamış, bazıları eksik olarak ele geçmiştir (Ayan, 1998, s. 3-7). Türk edebiyatında Vâmık u Azrâ kaleme alan çeşitli sanatçılar olmakla birlikte bilinen en güzel örneği Lâmi'î'ye aittir (Eğri, 2001, s. 35-36; Ayan, 1998, s. 8). Eserini Kanuni Sultan Süleyman'ın arzusu ve Kazasker Kadîrî Çelebi'nin teşviki ile yazan Lâmi'î mesnevînin ilk kısmından edinilen bilgiye göre Fars edebiyatı şairi Unsurî'nin aynı adlı eserinden haberdardır (Ayan, 1998, s. 134). Unsurî'nin eserinden hareketle mesnevîsini kaleme alan Lâmi'î telif bir eser ortaya çıkarmıştır. Mesnevî 5879 beyit iken, 102 beyitlik Gül-i Sad-berk'in de eklenmesiyle 5981 beyittir (Ayan, 1998). Giriş kısımlarının ardından 468. beyitte hikâyeye geçen Lâmi'î hikâyeyi şöyle anlatmıştır:

Çin hükümdarı Taymus çocuğu olmamasından yakınmaktadır. Bir gün Turan hanının kızıyla evlenir ve bu evlilikten Vâmık isimli çocukları dünyaya gelir. Çocuk kısa zamanda büyüyüp her alanda ustalaşır. Gazneyn hükümdarının ise Azrâ adlı bir kızı vardır. Azrâ bir gün Vâmık'ın güzelliğinin ününü işitir ve ona âşık olur. Dadısı bunun farkına varınca bir ressama Azrâ'nın resmini çizdirip çeşitli diyarlara gönderir. Bu resimlerden biri Vâmık'ın eline geçer ve Vâmık Azrâ'ya âşık olur. Babasının vazgeçirme çabalarına rağmen onu bulmak için yola çıkar. Yolda peri şahı Lâhicân ile karşılaşır onun misafiri olur. Lâhicân ve ardından gelen Ferî'ye durumu anlatıp yoluna devam eder. Lâhicân ve Ferî de Azrâ'yı aramaya çıkarlar. Yola devam ederken zalim Erdeşîr'in mekânına gelirler. Erdeşîr onlara saldırır ancak Vâmık savaşı kazanıp onu esir eder. Affedilen Erdeşîr, Vâmık'ı Pîr adlı doktoruna zehirletir. Behmen durumu anlayınca Erdeşîr'i yine bağlar. Erdeşîr'in kızı Dilpezîr babasının affını dilemek için geldiği sırada Behmen ile birbirlerine âşık olurlar ve Vâmık için gerekli ilacı bulmaya Dilgüşâ

Kalesi'ne giderler. İlacı bulup Vâmık'ın yarasına sürerler. Ancak bu esnada Belh sultanı Tûr, Erdeşîr'in yardımına gelir ve onlara savaş açar. Savaşta Behmen esir düşer. Bu arada Azrâ'yı arayan Lâhicân ve Feri Vâmık'ın durumunu görüp onu Kaf Dağı'na götürürler. Durumdan habersiz olan Dilpezîr ile Pîr Vâmık'ı aramaya çıkarlar. Azrâ ise aşkından sararıp solmaktadır. Dadısı ile bir yolunu bulup hile ile saraydan kaçar. Uzun süre yol alıp yaşlı bir kadının evine varırlar. Orada Dilpezîr ve Pîr ile karşılaşır ve yola birlikte devam ederler. Hep birlikte bir gemiye binerler. Bu arada Lâhicân bir gemide Azrâ ve Dilpezîr'i görüp onların kim olduğunu da anlayınca alıp Vâmık'ın yanına götürür. Vâmık ve Azrâ ilk kez yüz yüze karşılaşır ve meclis kurarlar. Bu esnada Behmen'in esir düştüğü akıllarına gelir ve Tûr'un üzerine yürürler. Tûr yenilip kaçar ve Firenk Anton'a sığınır. Behmen kurtarılır. Tûr ve Anton tekrar saldırıp hile ile Vâmık'ı esir ederler. Tûr ve Anton onu alıp gemiyle kaçarlar. Denizde Hint gemileri ile karşılaşır esir düşerler. Tûr, Anton ve Vâmık yakılmak üzere ateşe atılır ancak Vâmık yanmaz ve serbest bırakılır, Azrâ'yı aramak için yola çıkar. Diğer tarafında Azrâ Vâmık'ı aramak için yola çıkmış Zengî şahı Helhelan'a esir düşmüştür. Helhelan Azrâ'ya sahip olmak ister ancak Azrâ izin vermez. Vâmık çölde bir kervana katılır. Kervana saldıran aslanları öldürdükten sonra kervan ona yardım edip Zengîlerin olduğu yere Vâmık'ı götürürler. Helhelan'a saldıran Vâmık onları yener. Ancak Helhelan Azrâ ve Dilpezîr'i çuvala koyup kaçar. Yolda Mizbân'a onları hediye edip kurtulmayı planlar ama Mizbân Azrâ'yı tanıyınca Helhelan'ı bağlayıp, Vâmık'ı durumdan haberdar eder ve Vâmık'ın yanına gider. Evlilik hazırlıklarına başlarlar. Bu arada Lâhicân ile Feri'nin Gûr'a esir düştükleri haberi gelir. Vâmık gidip onları kurtarır. Düğün hazırlıkları kaldığı yerden devam eder. Ardından uğurlu saatte Vâmık ile Azrâ, Feri ile Lâhicân, Dilpezîr ile Behmen, Mizbân ile Hümâ, Dâye ile Pîr evlenirler.

Vâmık u Azrâ mesnevîsi de Ferhâd u Şîrîn gibi masal unsurları yönünden zengindir ve halk hikâyesi özelliği göstermektedir. Yunan kaynaklı olduğu düşünülen eser Lâmi'î tarafından çeşitli yöntemler kullanılarak yerleştirilmiştir (Tanç, Yiğit, 2017). Kahramanlarının sürekli arayış içinde olduğu bir serüven hikâyesidir. Bu sebeple olaylar ve kahramanların akışı oldukça hızlıdır.

1.4. Veyse vü Râmin

Veyse vü Râmin İran edebiyatının en önemli aşk hikâyelerinden biridir. Hikâyenin kaynağının Partlar'a (Eşkaniler) veya Sasaniler'e dayandığına dair fikirler vardır.

Veyse vü Ramin konusu itibariyle diğer hikâyelerden ayrılır. Çünkü eski halk hikâyelerinin kahramanlarının çoğu efsanelerden veya tarihi kişilerden seçilmiştir. Bu eserlerin çoğunda okuyuculara ahlâk, özveri, hoşgörü gibi dersler verilir. Bunlar Veyse vü Ramin için geçerli değildir. Bu hikâyeden ilk bahseden kişi Ebu Nüvas'tır. Cürcanî ise hikâyeyi düzenlemiştir. Veyse vü Ramin dinî-mistik derinlikten uzak olması, mutlu sonla bitmesi, aile içi evliliğe (endomik) izin vermesi yönüyle İran mesnevîlerinden ayrılır. Bu Yunan romansları ile etkileşimin bir sonucu olabilir. Türk edebiyatında 14-15. yüzyıllarda Ahmedî ve Abdulvasî Çelebi tarafından yazma girişimi olsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bilinen ilk ve tek örneği Lâmi'î'ye aittir. Yazılış tarihi tam olarak bilinmeyen eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Cürcanî'ye ait eksik bir nüshaya yapılan eklemelerle kaleme alınmıştır (Öztürk, 2009, s. 1-26). Lâmi'î'ye ait mesnevî toplamda 6765 beyitten meydana gelmektedir. 833. beyitte içki meclisinin kurulmasıyla anlatılmaya başlanan hikâye Lâmi'î'nin kaleminden şöyle aktarılır:

Her zaman işret ve eğlence meclislerini tertip edip eğlenen Cürcan diyarının sultanı Behram şah, yine bir meclis esnasında Şehru Bânû'yu görür ve ona âşık olur. Onu yanına çağırıp aşkını ilan eder. Ancak Şehru Bânû evli olduğunu ve ibadet için buraya geldiğini söyleyip kurtulmak için kızı Veyse'nin güzelliğinden bahsederek şahı oyalar, sabaha karşı da şahın sarhoşluğundan faydalanıp kaçar ve Merv'e kocası Mubed şahın yanına gelir. Mahabad adlı bir kulede kapalı duran kızını hemen yanına getirir. Behram'a vermemek için kız kardeşinin oğlu Veyru ile nikâhlar. Behram şah sabah uyanınca ilk iş Veyse hakkında bilgi edinmek için dadısı ve casuslarını gönderir. Casuslar Veyse'nin güzelliğine hayran olarak geri dönerler. Bunun üzerine Behram şah, Veyse'yi istemek için mektup yazar. Ancak Veyse'nin evli olduğunu öğrenir, üzülür ve öfkelenir. Merv üzerine saldırır. Uzun uğraşlardan sonra savaşı Behram şah kazansa da Mubed şah ve ailesi Herat'a kaçarak Mubed şahın yeğeni Fîrûz şaha sığınır. Fîrûz şah Veyse'ye âşık olur ve Veyru'yu zehirler. Bu arada Herat üzerine yürüyen Behram şah Fîrûz şahı öldürür, Herat'ı ele geçirir. Burada Fîrûz şahın kızı Şemse'ye âşık olur. Onunla evlenip Veyse'yi unuttur. Behram'dan kaçan Mubed şah ve ailesi Horasan'a kaçarlar. Kaçarken bir su kenarında konaklarlar. Gece Veyse havuza girdiği sırada Semerkand sultanı Keyhan'ın oğlu Râmin onu görüp âşık olur. Onu seyretmeyi mertliğe yediremeyen Râmin, hemen saraya döner ve Pervane'yi göndererek onları saraya getirir. Râmin Mubed şah ve Şehru Bânû'dan da izin alarak Veyse ile gezintiye çıkar. Türlü eğlencelerle günlerini geçiren Veyse ile Râmin'in bu mutluluğu uzun sürmez. Padişahın baş veziri kendi kızı Gülşeker'i Râmin ile evlendirmek istemektedir. Bunun için Râmin'in devlet işlerinden el çektiğini söyler. Keyhan, bunu düzeltmek için Veyse ve ailesinin hemen ülkeden uzaklaştırılmasını söyler ve Râmin'i hapse attırır. Hekimler gönderip onu

iyileştirmek ister ancak hekimler başarılı olamayınca bir şeyhe götürür. Şeyh dua eder ve Râmin iyileşir. Bu arada Râmin'i Veyse ile evlendirmeyi kabul eden Keyhan, Behram'ın ölümüyle tekrar tahta geçen Mubed şaha mektup yazar ve düğün hazırlıkları başlar. Ancak kısa süre sonra Keyhan ölür. Râmin tahta çıkar. Baş vezir bu durumu kıskanır ve Çin fağfurunu Râmin konusunda kışkırtır. Çin fağfuru savaşı kazanınca Râmin Veyse'nin şehrine doğru kaçır. Kaçarken bir şehirde esir düşer. Geceler boyunca Allah'a dua eder ve kendisini esir eden şeyhin oğlu Behzâd tarafından kurtarılır. Veyse'nin şehrine geldiğinde Mubed şahın ölüp Veyse'nin tahta çıktığını görür. Hemen düğün hazırlıkları başlar, Râmin ülkenin başına geçirilir. Tüm gulâmlar ve cariyeler ile Şemse ve Behzâd, Pervane ve Şehru Bânû evlendirilir. Bir ordu hazırlayıp baş vezirin üzerine yürüyen Râmin önce Behzâd'ın babasının ülkesine gelip onları cezalandırmak istese de herkes af dileyince vazgeçer, ardından baş veziri yenip ülkesini tekrar ele geçirir.

Veyse vü Râmin'de diğer mesnevîlerden farklı olarak kadın kahramanların ön plana çıktığı görülmektedir. Olaylar genellikle kadın kahramanlar tarafından yönlendirilir. Salâmân ve Absâl mesnevîsinde olduğu gibi Veyse vü Râmin de mitolojik-destansı karakter göstermektedir. Olaylar ve kahramanların akışı hızlıdır.

2. LÂMÎ'İNİN MESNEVÎLERİNDE KADIN ALGISI

Bu çalışmada Lâmi'î'nin 4 mesnevîsi kadın karakterler merkeze alınarak okunmuş, ortaya çıkan bulgular fişlenmiş ve elde edilen verilere göre tasnif edilmiştir.

2.1. Kadına Yüklenen Vasıflar

Lâmi'î'nin mesnevîlerinde kadınlar çeşitli vasıflarla anılmışlardır. Hikâyelerin ana kahramanları Şîrîn, Absâl, Azrâ ve Veyse arzulan karakterlerdir ve sırasıyla Ferhâd, Salâmân, Vâmık ve Râmin'in sevgilileridir. Bunun yanında Ferhâd u Şîrîn mesnevîsinde Ermen padişahı Mehin Bânû, Şîrîn'in teyzesidir. Salâmân ve Absâl mesnevîsinde güzelliğin sembolü olarak ele alınan Zühre sayılabilir. Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Turan Sultanının kızı, Feri, Azrâ'nın dadısı, Dilpezîr, Hümâ, Pîrezen diğer kadın kahramanlardır. Veyse vü Râmin mesnevîsinde Şehru Bânû, Şemse Bânû, Gülşeker, Veyse'nin dadısı kadın kahramanlar arasındadır.

Mesnevîlerde kadınlar çeşitli isimlerle anılmışlardır. Bunlardan bazıları kenîzek, cariye, hatun, bânû, karı, zen ve pîrezendir. Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Taymus şah, Turan sultanının kızını ister. Turan sultanı kızını cârîye anlamına gelen kenîzek olarak Taymus şaha verir:

Didi şâhun nâmesin idüp kabûl

Duhterüm ana kenîzek ben de kul (VA: 154/ 664)**

Kuliyam duhterem kemter kenîzek

Ayağı topragina yarasun tek (VR: 414/3242)

Ferhâd ile Şîrîn ve Veyse vü Râmin mesnevîlerinde Mehîn Bânû ve Şehrü Bânû padişahdırlar. Zaman zaman Veyse de Veyse Bânû olarak anılır (VR: 415/ 3258). Şemse Bânû da Veyse vü Râmin'in kahramanlarından biridir (VR: 571/6130). Bânû kelimesi soylu ve asil kadınlara verilen bir isimdir. Ayrıca Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Dilpezîr Tûr'un kendisine yazdığı mektuba verdiği cevapta "Tûr'un yanında bânû/hanım olacağıma Vâmık ve Behmen'in yanında cariyeye olurum" diyerek Tûr'un isteğini reddeder:

Tura olmakdan bugün bânû-serâ

Câriyem dirlerse yeg bunlar bana (VA: 243/ 1959)

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Pîrezen olarak anılan ihtiyar kadın/kocakarı Herat'ta yaşayan biridir. Azrâ ve dadısı Vâmık'ı bulmak için yola çıktıklarında onlara yardım eder (VA: 269/ 2336). Veyse vü Râmin (VR: 470/4217) ve Ferhâd u Şîrîn'de de pîrezen geçer (FŞ: 385/ 6727).

Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsinde Ferhâd'ı kandırmak için gönderilen kadın 'hilekâr karı' olarak anılır:

Bu üslûb ile ol mekkâre karı

İdinür şâma dek mesken o gârı (FŞ: 384/ 6714)

Kadınları vasıflandırırken kullanılan bu gibi kelimeler hikâyedeki kahramanların durumuna göre seçilmiştir. Bu kullanımların yanında kadınlara çeşitli vasıflar da verilmiştir.

Mesnevîlerde görülen kadın kahramanlar her zaman için iffetli, namusunu koruyan kimselerdir. Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsinde Şîrîn hiçbir erkeğe yüzünü göstermemiştir (FŞ: 282/ 3795) (FŞ: 323/ 4944) (FŞ: 336/ 5331), Ferhâd'ın katıldığı eğlence meclisini de gizlenip izlemek ister. Bu yolla aşkını şereflendirecektir (FŞ: 308/ 4556). Her zaman Ferhâd'ın aşkına sadık kalacağını ifade eden Şîrîn (FŞ: 327/ 5049), kendi ifadesiyle dünyada Meryem gibi olmuştur:

Çü ben 'âlemde oldum Meryem-âsâ

Aradın anmazam olursa 'Îsâ (FŞ: 327/5053)

Mehîn Bânû Şîrîn'in tek amacının sevgiliye kavuşmak olduğunu (FŞ: 328/5103), ne kadın ne de erkek olarak anılamayacağını (FŞ: 329/ 5110), erenler gibi olduğunu (FŞ: 329/

** Buradan itibaren verilecek örneklerde FŞ, SA, VA, VR kaynakçada bilgileri verilen Hasan Ali Esir'in *Lâmi'î Çelebi Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)*, Erdoğan Uludağ'ın *Lâmi'î Çelebi, Salâmân ve Absâl*, Gönül Ayan'ın *Lâmi'î Vâmık u Azrâ İnceleme-Metin*, Murat Öztürk'ün *Lami'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)* adlı çalışmalarını ifade edecektir. İlk sayılar söz konusu eserlerdeki sayfa numarasını ve ikinci sayılar metinlerdeki ilgili beyit sayısını gösterecektir.

5111), kadınlığın adından kaçtığını, erkeklik meydanının başı olduğunu (FŞ: 329/ 5112) ifade eder. Bu yüzden yanında kimse erkek adını dahi anmaz (FŞ: 329/ 5113).

Azrâ Vâmık'ı ararken arkadaşları ile birlikte Zengîlerin eline esir düşmüştür. Zengîlerin şahı Helhelan hepsini idam ettirecekken Azrâ ve Dilpezîr'in kadın olduğunu anlayıp vazgeçer ve onları hapse attırır. Bir süre sonra esirlerin yanına getirilmesini emreden Helhelan onlara şarap verilmesini söyler. Azrâ Helhelan'ın niyetinin kötü olduğunu anlayıp hemen bu teklifi reddeder (VA: 368/ 3790-369/3791). Kendisini kararından vazgeçirmeye çalışan tehditkâr açıklamaları da kabul etmez. Helhelan Azrâ'ya sahip olmaya çalışınca Azrâ, Dilpezîr'in de yardımıyla kendini korur (VA: 370/3818-3819). Bunun üzerine iyice sinirlenen Helhelan onların zincire vurulmasını ve her gün dayak atılmasını söyler.

İhtiyar kadınlar mesnevîlerde iki farklı şekilde yer alırlar. Bunlardan biri aşktan anlayan, yardım eden; diğeri ise yalan söyleyendir (Schimmel, 1999, s. 87-88). Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsinde Ferhâd'a iki kez ihtiyar kadın gönderilir. İkisi de Ferhâd'ı kandırmak için görevlendirilmiştir. İlkinde Ferhâd bir kayanın üzerindedir ve düşman askerlerini kaleye yaklaştırmamaktadır. Düşman askerleri onu öldürmeyi başaramaz. Yaşlı kadın kaleyi savunan Ferhâd'ı hile ile kandırıp aşağıya indirerek kaleyi fethetmek için gönderilir (FŞ: 340/ 5456). İkincisinde Ferhâd'ı Şîrîn'in Hüsrev ile birlikte olduğu yalanı ile kandırmak için gönderilir (FŞ: 382/ 6644). Vâmık u Azrâ'da ise ihtiyar kadın Azrâ'ya yardım eder. Hamama gitmek bahanesiyle evden kaçarak Vâmık'ı aramaya giden Azrâ, Herat şehrine gelince sığınacak kapı olarak ihtiyar bir kadının evini seçer (VA: 270/ 2352).

Lâmi'î'ye ait mesnevîlerde de kadının hilekârlığı üzerine sözler söylenmiştir. Salâmân ve Absâl adlı mesnevîde, Salâmân'ın sütanesi olan Absâl çeşitli oyunlar kurarak Salâmân'ı elde etmek ister (SA: 420: 832-421/839), bunun için Salâmân'ın dikkatini çekmeye çalışır (SA: 421/ 840-422/ 860) , bir süre sonra da amacına ulaşır (SA: 431/ 943). Absâl'ın bu tutumu bir kadınla bir erkek aynı evde olsa, aralarında şeytanın tercüman olmasına gerek yok şeklinde açıklanır:

Kalsa halvet evde bir zen bir cüvân

Arada şeytan gerekmez tercümân (SA: 420/ 831)

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde kadının hilekârlığı Azrâ ve dadısı üzerinden anlatılır. Vâmık'ı bulmak için yola çıkmayı düşünen Azrâ ve dadısı (VA: 259/ 2193) hamama gitmek bahanesiyle saraydan çıkıp kılık değiştirerek kaçarlar (VA: 266/2294). Lâmi'î yasaklandığı halde kaçan kadınları hilekâr olarak düşünüp erkek olanın böyle kadınlara aldanmaması gerektiğinin altını çizer:

Merd isen aldanma mekr-i zenlere

'Âkılisen uymağıl rehzenlere (VA: 259/ 2197)

Veyse vü Râmin adlı mesnevîde şehzade Şehru Bânû'ya âşık olunca, Şehru Bânû onu kandırıp kurtulmak için hileye başvurur. Çeşitli hikâyeler anlatarak şehzadenin uykusunu getirir (VR: 295/ 1015). Şehru Bânû'nun bu tavrı kadın iken erkekçe oyun oynadı şeklinde yorumlanır (VR: 295/1019). Ayrıca Behram şah Şehru Bânû'nun anlattıklarından hareketle Veyse ile evlenmek istediğini bildirir, Şehru Bânû Veyse'nin aslında evli olduğunu söyler. Bu durum karşısında Şehru Bânû pazarlığı kızıştıran hileci bir satıcıya benzetilir:

Didi gördün mi bu dellâle 'avret
Füsûnger delletü'l-muhtâle 'avret
Mezâd idüb metâ'ın germ-i bâzâr
İşi destân u mekr ü hadda' her bâr (VR: 318/ 1450-1451)

Ferhâd Şîrîn ile mektuplaşmalarında Şîrîn'den bir yiğitlik yapmasını ister. Şîrîn ise elinde kılıç, başında miğfer olan bunca kişinin arasında başındaki başörtüsü ile ne yapabilirim diye sorar:

Bu denlü ehl-i tîg ü migfer ile
Ne iltem başa ben zen-mi'cer ile (FŞ: 371/6368)

Salâmân ve Absâl mesnevîsinin son kısmında Lâmi'î hikâyenin kadın kahramanı olan Absâl'ın şehvete tapan bir beden olduğunu söylemiştir:

Anla Absâl'ı ten-i şehvet-perest
K'anı ahkâm-ı tabi'at itdi pest (SA: 522/1858)

Bunun dışında hikâyedeki Salâmân nefsi-nâtika (SA: 522/1856), Salâmân'ın babası Cebrail/onuncu akıl (SA: 521/1843-1849), Hakîm feyz-i ilahi (SA: 521/1851), Zühre güzellik, aşk ve şehvet tanrıçasıdır (SA: 524/1878). Salâmân ile Absâl kaçarken karşılına çıkan deniz, şehvetlerinin ve nefsanî lezzetlerinin denizidir (SA: 523/1864-1865), Zengîler benliğin kötü ahlâklı kılınmasıdır (SA: 523/1868). Salâmân ile Absâl'ın içine girdikleri ateş ise sağlam bir riyâzettir (SA: 523/1871) (Uludağ, 2013, s. 86-87). Bu açıdan bakıldığında Salâmân ve Absâl mesnevîsi alegorik bir okumayla daha iyi anlaşılacaktır. Alegorik okuma kadına dair söylenenleri nefse yöneltecektir. Nefs kelimesinin müennes bir kelime oluşunun da bunda etkisi vardır. Buna göre Salâmân ve Absâl mesnevîsinde kadın/nefs üzerinden şunlar söylenir;

Kadınlar din yolunun kesicileridirler (SA: 387/496-389/ 522). Kadınların dini de akli da noksandır (SA: 387/ 498-500), ikiyüzlüdürler, vefasızdırlar (SA: 388/ 502), dünyaya kadın kadar nankörü gelmemiştir (SA: 388/503), bir erkek kadınlara ne yaparsa yapsın yaranamaz (SA: 388/504-389/520), erkek yaşlansa o daha gencini arar (SA: 389/521), ansızın yakışıklı birini görse gönlü ona kayar (SA: 389/ 522). Nefse uymanın zararları horoz ve hüma kuşu örneği üzerinden de anlatılır (SA: 444/1078). Nefs erkeği kadın yapan bir alçaktır (SA: 488/1506), erkeğin iffetsiz bir kadına bulaşması da iffet değildir (SA: 488/1507), mert kişinin

şehvet yüzünden kadının elinin altında bulunması yiğitlik midir? (SA: 488/ 1508) Gönül ehli olanlar bir kadınla görüşmek için can atanlara cömert demezler (SA: 488/ 1509).

Ancak bunların yanında iyi huylu kadınlar da vardır. Bunlardan biri “Süleymân Nebî'nün ('Aleyhi's-selâm) Belkîs'la Makâm-ı İnsâfdan Kelâm İtdigüdüdür” başlığı altında anlatılan Belkîs'tır (SA: 390/523-391/534).

Lâmi'î aynı zamanda eserin satır aralarında kadın/nefs konusunda önerilerde ve uyarılarda da bulunur. Örneğin; olgun bir insana böyle kadınlara maskara olmak yakışmaz (SA: 388/ 501), nefesine esir olanın yeri hapishane olur, aklına uyanlar ise cennetlik olur (SA: 445/1079). Hikmet, iffet, yiğitlik ve cömertlik; bunların her biri bir erekte bulunursa o saltanat bahçesinde mesut olan kişidir. Bunlardan biri bile eksikse devlet eyvanını yerle bir edersin (SA: 488/1505-1511).

Absâl Salâmân'ın sütannesidir ve onu büyüttükçe onun güzelliğine hayran olur. Onu elde etmek fikri aklına düşmeye başlar (SA: 226/ 825). Bu durum mesnevîde Züleyhâ'nın Yusûf'u elde etmek için yaptıklarına benzetilir (SA: 423/861-424/880). Bir süre sonra Absâl bu dileğini gerçekleştirir (SA: 430/930). Salâmân ile Absâl bir süre sonra saraydan kaçarlar. Babası durumu öğrenip cihanı gösteren aynadan onların yerini tespit eder ve Salâmân'ın erkekliği elinden alınır (SA: 474/1372). Bir süre sonra Salâmân'ın gözü açılır (SA: 475/1376). Bu Salâmân'ın nefsten yavaş yavaş uzaklaşması sonucunu getirir. Kavuşamayacaklarını düşünen Salâmân ve Absâl bir ateş yakarak içine girerler. Bu ateşte Absâl yanarken Salâmân yanmaz çünkü Absâl sahte altındır, Salâmân ise gerçek altındır (SA: 495/1573). Absâl'in yanması Salâmân'ı delirme seviyesine getirir. Hakîm yaptığı tedavilerle onu fani güzellikten geçirip, mutlak güzelliğe âşık eder (SA: 512/1753).

Tasavvufî çerçevede söz konusu eser incelendiğinde nefsin terbiye edilmesi aşamasında karşılaşılan zorluklar ortaya çıkmaktadır. Absâl'in yanması nefsin yanmasıdır. Absâl'in yanmasıyla Salâmân hayret makamına ulaşmış, şeyhi olarak ele alınabilecek Hakîm sayesinde son adımı atıp mutlak güzele ulaşabilmiştir.

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Azrâ'nın dadısı, Azrâ'yı mutlu edebilmek adına bir oyun edip onu Vâmık'a kavuşturmayı planlar (VA: 170/ 893). İlerleyen aşamada Azrâ'nın kılık değiştirip saraydan kaçmasına da yardım eder (VA: 266/ 2295). Mesnevînin kahramanlarından bir diğeri Dilpezîr ise babasının yaptığı hatayı affettirmek için Vâmık'ı kurtarmak adına Behmen'e yardım eder (VA: 232/ 1798).

Veyse vü Râmin'de Behram şahın meclisinde eğlenen Şehru Bânû, Behram'ın kendine âşık olduğunu anlayınca aslında evli bir kadın olduğunu (VR: 290/ 929) ve ekmek hakkını unutan kadının can gözünün tuza batması gerektiğini söyler. Bu sözlerle kocasına olan bağlılığını da ifade eder:

Ne zen kim yire depdi hakk-ı nânu

Nemek-sûd olsa hoşdur çeşm-i cânı (VR: 290/934)

Ardından “mezemmet-i zenân-ı bed-hûy menkasat-ı kahbegân-ı kâm-cûy” başlığı altında arzu peşinde koşan kötü huylu kadınların yergisi yapılır (VR: 291/ 935-939).

Veyse vü Râmin mesnevîsinde kadın kahramanlar genellikle tehlike anlarında sakin düşünüp, erkek kahramanı yatıştırma rolünü üstlenirler (VR: 316/1415-317/1428). Zaman zaman erkek kahramandan daha ön plana çıktıkları olur. Veyse cariyelerin üzerine saldıran kaplanı öldürür (VR: 457/ 3984), ardından yeni bir av için hazırlık yapılır (VR: 458/3993-4002) bu av esnasında Râmin hayranlıkla Veyse'nin yanına düşüp ardınca yürür (VR: 458/ 4004).

Bunların yanında kadına yönelik olumsuz bakışlar da mevcuttur. Örneğin; Şehru Bânû fitneci olarak görülür (VR: 467/4166-4169), şehirden sürülmesi kararlaştırılır (VR: 471/4234). Süslenmenin kadınlara has bir özellik olduğu (VR: 579/6270-6272) bu tarz kadın işi yaparken erkeklik taslayanın kadınlaşıp sinek gibi olacağı söylenir (VR: 579/ 6273). Eğer bir kadın Kaydafa gibi başkaldırıyorsa onu gönül kılıcı ile yaralamak gerekir (VR: 594/6578). Kadın güneş gibi olsa bile düşünür değildir, Cemşid bile olsa ülkeni yağmaladıktan sonra ondan kork (VR: 598/6652), çok güzel olsa bile akli ve dini eksiktir (VR: 598/6653), bunların işi büyü ve etkidir (VR: 598/6654), erenler akıllarını dinleyip kadınların düşüncelerinin tersini yaparlar (VR: 598/ 6655). Bunlar akıllarını süslenmede kaybederler (VR: 598/ 6657), bunların şehvetine düşen erkekler savaş işlerini bilmezler (VR: 598/ 6658). Kadın canından kargaşa çıkmadan yeri ya perdedir ya da mezardır demişler (VR: 598/6659). Bu yüzden kadın akıllı olan erkeklerin de akli ve bilgisi az olur (VR: 598/ 6660). Mert adam malını horoz gibi dağıtıp sonra kadınlar gibi yaltaklanmaz (VR: 602/6728).

2.2. Yönetici Olarak Kadın

Tarih boyunca yöneticiler genellikle erkekler arasından çıkmıştır. Bunun sebebi erkeğin genellikle gücü ve cesareti simgeleyip dışa dönük oluşundandır. Türk toplumlarında yönetici erkeğin yanında yeri geldikçe en az onun kadar söz sahibi olan kadınlar da bulunmuştur. Hatta tarihteki ilk kadın hükümdar olarak bilinen Tomris Hatun gibi isimler de yaşamıştır. Türk toplumunda kağan öldüğü zaman yerine geçecek çocuk küçükse hatun devleti oğlu adına yönetirdi. Bunun örnekleri Osmanlı devletinde de zaman zaman görülmüştür (Dursun, 2016, s. 71). Klâsik Türk edebiyatında ise âşık genellikle erkektir ve sevgili konumundaki kadın gönül mülkünün sultanıdır. Mesnevîlerde hem erkek hem de kadın kahramanlar genellikle seçkin ailelere mensuptur.

Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsinde Mehin Bânû Ermen ülkesinin şahıdır (FŞ: 282/ 3781-3790). Ferhâd'ın su kanalını açtığını haber vermek için gelenler Mehin Bânû'nun önünde yüz vururlar:

Gelüp Bânû önünde urdılar yüz

Didiler eylesün Hak bir günün yüz (FŞ: 287/ 3947)

Şîrîn ise Mehin Bânû'nun yeğenidir ve hem güzelliğiyle, hem Mehin Bânû'nun yeğeni olması sebebiyle gereken saygıyı hep görür. Mehin Bânû ve Şîrîn, Ferhâd'ın su kanalı açtığını duyunca onun yanına giderlerken atları hazırlanır (FŞ: 289/ 3998-4000), Şîrîn başına nurdan bir taç takar:

Yirinden turdı pes ol mihr-i Enver

Kodı başına bir nûrânî efer (FŞ: 289/ 4001)

Süslenen Şîrîn (FŞ: 289/4002-290/ 4038) güzel bir tavus kuşu gibi sarayından çıkar (FŞ: 290/ 4039). O ata binince onunla birlikte dört yüz kız da onunla birlikte ata biner:

Ki her dem ata binse ol dil-âvîz

Binerdi bilesince dört yüz kız (FŞ: 290/4046)

Ferhâd su kanalının yapımını bitirip, bittiği yere havuz ve köşkü de yaptıktan sonra (FŞ: 300/4325) Mehin Bânû'ya haber verilir. Mehin Bânû mahiyetini alarak yapılan eserleri inceleyen halkın yanına gelir:

Hemân Bânû olup ol yana 'âzim

Yanınca 'izzet ü devlet mülâzım (FŞ: 300/ 4327)

Özellikle halkın yanına gelişler oldukça şaşaalı şekilde anlatılır. O kalabalığın içine girince saygıyla yol verilir:

İdüp Bânûya 'izzet açdılar yol

İrüp ol havz u kasrı gördi çün ol (FŞ: 300/ 4333)

Mehin Bânû bir yöneticide olması gerektiği gibi son derece zeki biridir ve pek çok olayın sonucunu önceden sezerek önlemler almayı ihmal etmez.

Vâmık Erdeşîr'i yenince Erdeşîr'in yardımına gelen Tûr, o esir olduğu için ondan sonra yetkili olarak Dilpezîr'e bir mektup yazar (VA: 241/ 1919), bu mektupta yanlış yolda olduğunu (VA: 241/ 1926), Vâmık ve Behmen'i teslim etmesini (VA: 241/1927-1928), buna gücü yetmezse şehrin kapılarını açmasını söyler (VA: 242/1935) ve iki gün mühlet verir (VA: 242/ 1939). Mektubu okuyan Dilpezîr hışımla, onları teslim etmeyeceğini söyleyen bir mektup yazar:

Başını isterse sağ ol kaltabân

Başın alup yolına gitsün hemân (VA: 243/1960)

Veyse vü Râmin mesnevîsinde Şehrü Bânû içki meclisinde şehzadenin uyumasında yararlanıp kaçtıktan sonra Merv'e gelir ve halkını haberdar eder (VR: 296/1036). Ardından Veyse'yi almak için Mahabad'a hareket eder (VA: 296/1040). Hemen o an bir elçi gelip önünde eğilir:

Hemîn sa'at irüp bir peyk-i ferrûh

Sürüp Bânû önünde toprağa ruh (VR: 296/1041)

Ona hürmet gösterilmelidir çünkü o, devrin hanımıdır ve huzuru erkeklerin baş tacıdır:

Ki iy fahr-i zamân Bânû-yı devrân

Bugün tapun durur ser-tâc-ı merdân (VR: 297/1051)

Şehru Bânû savaş halinde sorumluluğu üzerine alan bir yöneticidir. Behram şah şehre saldırırken Mahabad'a sığınır ve Şehru Bânû burada savaş için gerekli hazırlıkları yapar (VR: 326/ 1601-1603). Bu sırada normal şartlarda olayları yönlendirmesi beklenen erkek karakter Mubed şah ise tapınakta dua etmektedir:

Girüp Mu'bed dahi bir hoş kinişte

Salâ itdi mugân zer-i dehişte (VR: 326/1604)

Veysel'nin babası Herat şehrine varıp (VR: 506/4897) İran ülkesinin başına geçmiş (VR: 506/ 4898), ancak bir süre sonra vefat edince (VR: 506/ 4899) tacı ve tahtı Veysel'ye bırakır:

Çeküp candan 'adem mülkine rahtı

Komuş dildâre yekser tâc u tahtı (VR: 506/ 4900)

Pervâne, Râmin'den mektup getirince Veysel bir padişah edasıyla ona ihsanlarda bulunur (VR: 506/ 4907-507/ 4910). Râmin'e cevap olarak yazdığı mektupta tac ve tahttan vazgeçebileceğini dile getirir:

Degüldür kayd-ı cân bu taht u efser

Gönül her dem kabûlün remzin ister

Ne tenhâ mülket-i İrân senündür

Ser-â-ser bu dil-i virân senündür (VR: 510/ 4969-4970)

2.3. Savaşçı ve Kahramanlık Gösteren Kadın

Türk toplumunda İslâmiyet öncesi göçebelik devrinde kadın, ideal erkek tipi olan alp tipine yakındır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kuşanır ve gereken durumlarda düşmanla savaşır. Bu dönemde kadın yerleşik medeniyette olduğu gibi aşk ve haz konusu değildir. Kendisi de erkeğe karşı âşık rolünde değildir. Ayrıca göçebe kültürün getirdiği sürekli hareket kadını sosyal hayata aktif olarak katmıştır (Kaplan, 1997, s. 41). Yerleşik hayata geçen Türk toplumunun İslâm medeniyet halkasına dâhil olmasıyla teşekkül eden Klâsik Türk edebiyatında, divanlarda daha çok aşk ve güzellik yönleriyle ön plana çıkan kadın mesnevîlerde zaman zaman kahramanlık yönünü de göstermektedir.

Lâmi'î'nin mesnevîlerinden Vâmık u Azrâ'da bütün kadın kahramanlar yeri geldiğinde savaşacak kadar cesurdur. Vâmık ile dertleşmekte olan Lâhicân üzerine saldıran Feri, savaşı kaybeder, ancak yenilerek dönmenin uğursuzluk getireceğini düşünerek tekrar saldırıya geçer:

Yine gayret eyleyüp candan hücum

Didi olur böyle varmak Kâfa şûm (VA: 210/1470)

Erdeşîr Vâmık ve arkadaşlarına saldırır ancak savaşı kaybeder, bir süre sonra affedilmesine rağmen hile ile Vâmık'ı zehirletir ve tekrar esir edilir. Erdeşîr'in Dilpezîr isimli bir kızı vardır. Dilpezîr gelip babasının affedilmesi hususunda Behmen'e yalvarır. Vâmık'ı kurtarmak için elinden geleni yapacağını söyler. Onu kurtarmak için gerekli ilacın Dilgüşâ kalesinde olduğunu öğrenince de gözünü kırpmadan kabul eder:

Cân virem baş oynadursan bu yola

Şâha bizden hüdmet-i lâyük nola (VA: 232/1790)

Behmen Dilgüşâ kalesini tarif edecek birini isteyince bunun için gelmesi gerekenin kendisi olduğunu söyler:

Kanda sen bassan ayak ben baş uram

Makdemün tozına hemdem yüz sürem (VA: 233/1805)

Azrâ Vâmık'ı aramak için çıktığı yolda arkadaşları ile birlikte Zengîlerin eline esir düşer. Zengîlerin şahı Helhelan önce onların öldürülmesini emreder, ancak onların kadın olduğunu anlayınca öldürmekten vazgeçip hapse attırır. Hapiste Azrâ'ya sahip olmak ister ancak Azrâ kendini korur, Dilpezîr de ona yardım eder:

Gayret idüp ol nigâr-ı nîme-cân

Kıldı bagrın çoğunun muşt ile kan

Anı gördü na'ra urdı Dilpezîr

Oldı bir mestâne ceng-i lânazir (VA: 370/3818-3819)

Veyse vü Ramin hikâyesinin kadın kahramanı Veyse cariyelerin üzerine bir kaplanın saldırdığını görünce yerinden şimşek gibi sıçrayıp, yıldırım gibi bağırır. Belinden kemeri çıkarıp halka yapar ve kaplanı yakalar:

Kemend irüp hemândem gerdenine

'Aceb bend itdi ol bebr-i 'arîne (VR: 457/ 3984)

Kaplanı yakalayan Veyse atını meydana getirip kaplanı tavus gibi gezdirir. Kaplanla birlikte Veyse'nin meydana girdiğini görenler şaşkına döner ve önünde eğilirler:

Nisâr itdi dilinden şeh cevâhir

Gelüp önünde begler öpdiler yir (VR: 457/ 3991)

Veyse'nin kahramanlığını göstermek için yakaladığı kaplan bir kağıya konularak halka sergilenmek üzere getirilir. Halk o ceylan gözlünün aslan gibi bir iş başardığını görür:

Ne görmüş kimse anı ne işitmiş

Ol âhû çeşm şîrâne iş itmiş (VR: 460/ 4042)

2.4. Kadın ve Toplumsal Baskı

Toplum, bireyleri sürekli gözetim altında tutmak ister. Kadın, yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü bu gözetimden daha fazla etkilenen taraftır. Ancak kadın olsun, erkek olsun herkes toplumun kabul ettiği kuralları benimsemelidir. Benimsemediği takdirde uyarı ile, kınama ile, bir takım yaptırımlar ile karşılaşacaktır. Kuralları hatırlatma genellikle aile büyüklerinin görevidir. Genç yaştaki insanların yanlış kararlar alması daha olası görüldüğünden Lâmi'î hikâyelerin çeşitli yerlerinde anne, baba veya dadılar ağızından gençleri uyarmıştır.

Salâmân ve Absâl mesnevîsinde Salâmân ile Absâl'in birbirlerine gönüllerini kaptırması üzerine Salâmân görevlerini de aksatmaya başlar, Hakîm'in sohbetlerinden ayağını keser (SA: 435/ 981). Şah ve Hakîm onun gönlünü Absâl'a kaptırdığını anlarlar (SA: 435/ 983) ve ona öğüt vermeye karar verirler:

'Âkıbet pend üzre itdiler karâr

Kim nasîhat gibi yoktur hîç kâr (SA: 435/ 986)

Burada öğüt verilen kişi erkek kahraman Salâmân'dır. Kadın kahraman Absâl ile olan ilişkisi ve bunun sonucunda yapması gerekenleri aksatması, sorumluluklarını unutmaması padişahı nasihat etme yoluna itmiştir. Ancak burada padişahın öğüdüyle oğlunun sakınmasını istediği gerçek anlamıyla kadın değil, hikâyenin sonunda Lâmi'î'nin açıkladığı gibi şehvet duygusudur:

Anla Absâl'ı ten-i şehvet-perest

K'anı ahkâm-ı tabi'at itdi pest (SA: 522/1858)

Kadının şehvete tapan bir beden olarak düşünülmesinin sebebi geleneksel bir inanıştan kaynaklanmaktadır. Buna göre Tanrı cinsel arzuyu dağıtırken on parçaya bölmüş, bunlardan bir parçasını Âdem'e, geri kalan dokuz parçasını da Havva'ya bahşetmiştir (Uludağ, 2003, s. 64). Bu sebeple kadın daha şehvetli olarak görülür. Bu şehvetin erkeği görev ve sorumluluklarından alıkoyacağı düşünüldükçe toplum tarafından sürekli nasihate tabi tutulur. Nitekim yiğit olan kişi kadına/shhevete karşı asla zayıf olmaz:

Merd olan hergiz zebûn olmaz zene

'Âkil u dâna uyar mı reh-zene (SA: 438/1016)

İlerleyen aşamada Salâmân ile Absâl'in aralarındaki ilişki herkes tarafından öğrenilince (SA: 447/ 1106) Salâmân ve Absâl kaçmaya karar verirler (SA: 449/ 1126). Bu kaçış bir nevi toplumsal baskıdan kaçıştır.

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Vâmık'ın ününü duyarak ona kulaktan âşık olan Azrâ (VA: 166/ 833) aşkından hasta olur (VA: 166/ 836). Aşkından hasta olmak, yeme içmeden kesilmek, zayıflamak pek çok hikâyede hem kadın kahramanda hem de erkek kahramanda görülen olağan bir durumdur. Ancak bunun sonrasında kadın ve erkek kahramanın yaşadıkları değişiklik göstermektedir. Azrâ derdini başlarda kimseye açamazken, sonunda

durumu fark eden dadısına durumu açar (VA: 169/ 874), ondan yardım diler (VA: 170/ 886). Azrâ gidip Vâmık'ı bulmak isteyince dadısı öncelikle resmini çizdirip farklı diyarlara göndermeyi önerir (VA: 171/ 900). Bu aslında hikâyeyi başlatan hamledir. Bu sözlerle Azrâ biraz yatıştır (VA: 172/ 914). Ancak ilerleyen zamanda Vâmık'ı bulmak için saraydan kaçma planı yaparlar (VA: 259/ 2190-2193) ve saraydan hamama gitmek bahanesiyle çıkarak kılık değiştirip kaçarlar (VA: 266/ 2295). Vâmık için ise durum daha farklı gelişir. Av sırasında Azrâ'nın resmini görerek ona âşık olan Vâmık (VA: 180/ 1029), ah edip inlemeye başlar (VA:180/ 1035). Babası bu durumu öğrenince onu yanına çağırıp nasihat etmek ister (VA: 182/ 1061), onu vazgeçirmeye çalışır (VA: 184/ 1082-1085). Ancak Vâmık aşkının karşısında mal, mülk, tac ve tahtın yalan olduğunu (VA: 186/ 1120), gerekirse kendini öldüreceğini söyler (VA: 187/ 1127). Oğlunun bu durumuna dayanamayan baba, Vâmık'ın yola çıkıp Azrâ'yı aramasına izin verir (VA: 188/ 1145).

Her iki kahramanın karşılaştığı zorluklar benzer olmakla birlikte Azrâ'nın bunu aşması için hileye başvurması gerekirken, Vâmık'ın konuşup babasını ikna etmesi yeterli olmuştur. Vâmık da Salâmân gibi bir şehvet duygusunun peşinden gittiği için ikna edilmeye çalışılmıştır. Elbette hikâyelerin ilerleyen aşamalarında olaylar farklı gelişmiştir. Azrâ'nın dadısı ile kurguladığı hilesi ise Lâmi'î tarafından:

Merdisen aldanma mekr-i zenlere

'Âkılisen uymağıl rehzenlere (VA: 259/ 2197)

beyti ile eleştirilir. Ancak burada eleştirilen bütün kadınlar değil, evden kaçma işini yapan kadındır. Bir başka ifadeyle Lâmi'î tarafından okuyucuya verilmeye çalışılan bir mesajdır, ikazdır.

Veyse vü Râmin mesnevîsinde toplumsal baskı erkekler üzerinden sakınılması gereken durumlar için ve kadınlar üzerinden namuslarını ve saygınlıklarını korumaları için pek çok yerde ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Cürcan sultanı Behram'ın Şehru Bânû'ya âşık olması olmasına söylenen olgun bir erkeğin kahpeye gönül vermeyeceği/ vermemesi gerektiği şeklindedir:

Vefâsı kahbenün olmaz ebed bil

Ana kılmaz muhabbet merd-i kâmil

İkinci bu ki husrev nev-cuvândur

Ana dem-sâz-ı pirân ziyândur (VR: 291/ 937-938)

Bu nokta Şehru Bânû'ya yapılan kötü yakıştırmaya da değinmek gerekir. "Mezemet-i zenân-ı bed-hûy menkasat-ı kahbegân-ı kâm-cûy" başlığı altında Şehru Bânû'ya söylenenler Şehru Bânû üzerinden bütün kadınlara söylenmiş değildir. Burada söz konusu edilen kadın evine ve kocasına ihanet eden kadındır (VR: 291/ 935). Pis bir köpek bile söz konusu bu kadından daha saygındır (VR: 291/ 936).

Râmin'in Veyse'ye âşık olduğunu düşünen (VR: 399/2952) Mubed şah, Şehru Bânû'ya Veyse'yi çağırıp nasihat etmesini söyler (VR: 400/ 2965). Çünkü onlar gençtir ve nefsin arzusuna uyabilirler:

Cüvânlık 'âlemi yek-ser hevâdur

Hevâ-yı nefse uymak nâ-revâdur (VR: 400/ 2959)

Bunlar bülbül gibi gel geç gönüllüdür (VR: 400/ 2960), işleri güçleri bencilliktir (VR: 400/ 2961). İsteklerine ulaşınca kadar ciddidirler (VR: 400/ 2961), bir iki gün sefa sürüp sonra kaçarlar (VR: 400/ 2962).

Bunun üzerine Şehru Bânû Veyse'nin yanına giderek ona çeşitli nasihatler eder. Genç adamların hevesinin esen yel gibi olduğunu söyler (VR: 402/ 3007). Pek çok yönden nasihatlerine devam eden Şehru Bânû (VR: 401/2980-403/ 3032) en iyisinin asaletini koruyarak adını kirletmemek olduğunu söyler:

Yeg ol kim gözleyüp kadr ü nejadun

Şikest itmeyesin devrânda âdun (VR: 403/ 3033)

Râmin'in çevresinde pek çok güzel vardır (VR: 404/ 3039). O seni de etkilemek istiyor (VR: 404/ 3041). Eğer gerçekten candan âşıkça (VR: 404/ 3042) gerekli âdetleri yapar (VR: 404/ 3046). O zamana kadar namusuna el uzatırsa engel ol (VR: 404/ 3049), ak pak bedenini kirlettirme, kaskatı kalbini yumuşattırma (VR: 404/ 3051) diye nasihat eder.

Veyse ise yaşı küçük olsa bile aklının az olmadığını (VR: 405/3063) şerefini ayaklar altına aldırılmayacağını söyler:

Ne mümkün âb-ı rûyum hak idem ben

Gül-i ter gibi perdem çâk idem ben (VR: 405/ 3064)

Ardından ne olursa olsun saygınlığını azaltmayacağını dile getiren Veyse Râmin'e şeriata uymayacak bir şekilde varırsa dünyanın helali bana haram olsun der:

Harâm olsun bana dünyâ helâli

Dilersem ana bî-şer' ittisâli (VR: 406/ 3088)

Veyse'nin bu sözleri üzerine ikna olan Şehru Bânû yine de tedbiri elden bırakmamasını öğütler:

Emîn itdün beni havf-ı 'amelden

Velî perhîzi şâhum koma elden (VR: 407/ 3105)

2.5. Ayrılık Karşısında Kadın

Klâsik Türk edebiyatında özellikle divanlarda yer alan şiirlerde sevgili genellikle vefasızdır, cefakârdır. Âşığın sevgiliye kavuşması neredeyse imkânsızdır. Mesnevîlerde ise farklılık göstermekle birlikte genellikle kavuşmak mümkündür. Bu kavuşma bazen

hayattayken olabilirken, bazen de ölünce gerçekleşir. Ancak şairlerin mesnevîde zaman zaman âşık ve sevgiliyi bir araya getirip tekrar ayırdığı da görülür.

Ferhâd u Şîrîn mesnevîsinde Ferhâd'ın Pervîz'in askerlerinin elinde esir olduğunu öğrenen Şîrîn düşüp bayılır:

Bu bî-dâdı nigârîn eyleyüp gûş

Bir âh idüp cigerden düşdi bî-hûş (FŞ: 362/6107)

Ferhâd kendisine gelen yaşlı kadının söylediği yalana inanıp kendini öldürdükten sonra Şîrîn de onu görmek için yanına gittiğinde ondan ayrı kalamaz ve orada vefat eder:

Çeküp cânı gibi bağına sardı

Hemân bir âh idüp uyhuya vardı (FŞ: 410/ 7506)

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Zengîlerin eline esir düşen Azrâ kendisini kurtarmak için gelen Hümâ'yı rüyasında Vâmık gelip onları kurtardığı için Vâmık'ı beklemeyi seçerek reddeder:

Görürüz rûşen olup deryâ yüzi

İrişüp Vâmık halâs eyler bizi (VA: 385/ 4034)

Lâhicân ile Ferî'nin Kaf Dağı'nda Gûr'un elinde esir olduğu haberini alınca Vâmık Azrâ'ya durumu haber vermek için gelir (VA: 426/4631). Düğünleri yaklaşmasına rağmen Azrâ Vâmık'ın gitmesine çaresiz izin verir:

Çâr u nâçâr ola dahı virdi rızâ

Böyle imiş didiler sevk-ı kazâ (VA: 427/ 4646)

Veyse vü Râmin mesnevîsinde Râmin ayrı kaldıkları dönemde Veyse'ye yazdığı mektuplardan birinde gözden uzak olanın gönülünden de uzak olabileceğini (VR: 478/ 4371), genç bir ay yüzlünün meclisinde eski yârini unutursun diyerek korkusunu dile getirir. Bu aynı zamanda Klâsik Türk edebiyatında sıkça tekrarlanan sevgilinin vefasızlığını da gösterir:

Olup bir tâze meh-rûnun nedîmi

Ferâmuş idesin yâr-ı kadîmi (VR: 478/4372)

2.6. Kadın ve İslam Hukuku

İslâm hukuku Kur'an, sünnet, kabul edilmiş toplumsal görüşler ve fıkıhların kıyasından meydana gelmektedir. İslâm'ı kabul eden bütün toplumlar gibi Türkler de bu dört esası kabul etmişlerdir. İslâm hukukuna ait kuralların oluşmaya başladığı dönemin Arap toplumunda, kadının durumu onun korunmasını gerekli kılmıştır (İnan, 1975, s. 29-31). Bu sebeple bazıları İslâm hukukundan kaynaklı, bazıları toplumsal yaşayıştan kaynaklı olmak üzere kadınları mağdur etmemek adına önlemler alınmıştır. İslâm hukukundan kaynaklananlar şer'i, toplum yaşayışından kaynaklananlar örfi hukuk adı altında incelenmektedir.

Vâmık ile Azrâ'nın nikâh akdinin okumasının ardından Azrâ'ya tüm dünya mehir (kabîn) olarak verilir:

Nakd-i 'akdi çün ki ta'yîn kıldılar

Hâsıl-ı dünyâyı kâbîn kıldılar (VA: 490/ 5559)

Behram şah Fîrûz şahı yendikten sonra onun kızı Şemse Bânû'ya âşık olur. Ona çeşitli hediyeler verir (VR: 361/ 2256), babasından kalan mal ve hazineleri ona bağışlar (VR: 361/ 2257), ikramlarda bulunup yerine oturmasını ister (VR: 361/ 2259) ve mehirini de ödeyerek Şemse Bânû ile evlenir:

Koyup ol demde âyîn üzre kabîn

Ulu begler tutup yekser rikâbın (VR: 361/ 2260)

Veysel ile Râmin'in düğün hazırlıkları yapılır (VR: 561/ 5941), eğlenceler düzenlenir (VR: 561/ 5942-562/ 5957), uğurlu saat bulunur (VR: 562/ 5962). Veysel'e bütün dünya mehir olarak verilir:

Hemândem ittifâk-ı kümmel-i dîn

Cihânı kıydılar hürşîde kabîn (VR: 562/ 5963)

Mehir nikâhta damat tarafından geline verilen ağırlık, para, eşya anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2010, s. 548).

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde Vâmık ile Azrâ'nın evlilik törenlerinde nikâh akdinin okunmasından sonra (VA: 490/5556) Azrâ süslenir ve kendisi için hazırlanan saraya getirilir (VA: 496/5644). Burada onları Vâmık'ın babası Çin hakanı karşılar, Azrâ'yı attan indirmek için başmaklık olarak Hitâ'yı ona verir:

Hâk-i pây olmanın müşk-i Hitâ

Viridi başmaklık Hitâyı hân ana (VA: 497/ 5652)

Başmaklık, Osmanlı Devleti'nde hanedana mensup kadınlara verilen arazilerin ismidir. Azrâ Gazneyn sultanın kızı olduğu ve Çin hakanının oğlu ile evlendiği için ona başmaklık verilmiştir. Türk toplumunda yeni evine gelen geline attan inmeden önce indirme isimli bir hediye verilir. Verilen bu mallar kadına ait mallar olarak kabul edilir (Dursun, 2016, s. 125-126).

Veysel vü Râmin mesnevîsinde herkesin kendine denk biriyle birlikte olması gerektiğinin altı çizilir:

Kifâ'et mu'teberdür dîn içinde

Sezâsın gözlemek âyîn içinde (VR: 315/ 1398)

Behram'ın Veysel'i istemesi üzerine Şehru Bânû Veysel'in başkasına ilgi duyduğunu, şeriat yoluyla evlendirildiklerini söyleyen bir mektup yazar:

Kazâdan gayre peyvendi bulandı

Tarîk-i şer' ile bendi bulandı (VR: 317/1440)

Veyse vü Râmin mesnevîsinde Serefraz ve Dilaram arasında oynanan satranç oyununda Veyse'nin cariyesi Dilaram, Râmin'in hizmetkârı Serefraz'ı iki kez yener, Serefraz ise bir oyun kazanabilir. Bunun üzerine Veyse sizden iki bizden bir sayılır diyerek oyunun berabere bittiğini ifade eder:

Şu sır kim anda 'akıllar utılır

Ki bizden iki sizden bir tutılır (VR: 423/ 3401)

Kur'an'da sadece Bakara suresinde ticaret ile ilgili vadeli borçlanmalarda, bir erkeğe karşılık iki kadının tanıklığı aranmıştır. İlerleyen zamanlarda bir erkek tanığa karşı iki erkek tanık gerekir hükmü kurallaştırılmıştır. Bunun yanında Kur'an'da erkeğe eşine, çocuklarına, gerekli durumlarda anne-baba ve kız kardeşlerine bakma yükümlülüğü verildiği için miras paylaşımlarında kadın-erkek arasındaki pay farkı ortaya çıkmıştır (Kaynak, 2003, s. 10-16).

2.7. Anne Olarak Kadın

Kadının başta gelen vasıflarından biri de anneliktir. Doğurganlığı sebebiyle zaman zaman korkulan kadınlar, toplumun hem biyolojik hem de kültürel anlamda devamlılığını sağlıyorlardı. Bu sebeple anne olarak kadın, toplumda çok önemli bir yere sahiptir. İslâmiyet'te anneye verilen öneme "cennet, annelerin ayakları altındadır (Yılmaz, 2013, s.78)" hadisi ile dikkat çekilmiştir. Eski Türklerde babadan sonra aileyi temsil eden annedir. Bunun yanında çocuğun yetişmesinde büyük öneme sahip olan annelerin süt hakkı olduğu için çocuklar anneye karşı saygılarını hiçbir zaman yitirmezler (Dursun, 2016, s. 138-139). Genelde Türk toplumlarında ve özelde Osmanlı toplumunda anneye duyulan saygı bile toplumun kadına nasıl baktığını ortaya koyabilir. Karşı çıkan, olumsuz anlamlar yüklenen, yerilenler ise şehvet uyandıran veya toplumca yanlış görülen hareketleri sergileyen kadınlardır.

Ferhâd u Şîrîn mesnevîsinde annesinden uzakta olan Ferhâd, yanına gelen kadından kendisine annelik etmesini ister:

Garîb ü güm-rehem it reh-nümâlık

Yetîmem eyle mihrünle analık (FŞ: 385/6737)

Yanına gelen kadının Şîrîn hakkında söylediği yalanlar üzerine kendini öldürmeye karar veren Ferhâd, haberi alınca annesinin neler yapacağını hayal eder:

Dahi bu mihnet-i pür-âzerüm ger

İşitse bağı yanmış mâzerüm ger

Yolup müşkin saçını kılsa zârî

Kararsa gözlerine Çîn diyârı

Ecel gürği elinden dâd kılsa

Kuzucagum diyüp feryâd kılsa (FŞ: 393/6987-6989)

Annesini uğrattığı hayal kırıklığını da dile getiren Ferhâd (FŞ: 393/7001), kendi eliyle gönlünü yıktığını söyler (FŞ: 393/ 7002). Yapması gerekenin ayağının tozuna yüz sürmek olduğunu çünkü annenin ayağının altının cennet olduğunu dile getirir:

Bana tozuna yüz sürmekdi minnet

Ki olur ana ayağı altı cennet (FŞ: 393/ 7002)

Salâmân ve Absâl mesnevîsi çocuğu olmayan bir padişahın anlatılmasıyla başlar (SA: 376/384). Onun bu derdine çare Hakîm'in ana rahmi olmadan bir çocuk dünyaya getirmesiyle bulunur:

Hüsn-i tedbîriyle istimnâ'-i mâ

Ana virdi rahmsüz neşv ü nemâ

Tokuz ayda hâsıl itdi bir püser

Kim ruhundan mihr alurdu nûr u fer (SA: 392/ 544-545)

Salâmân'ın bir annesi olmadığı için anne sütünden mahrum kalmaması için bir sütanne bulunur, bu kişi Absâl'dır:

Yog idi çün şîr-i mâderden nasîb

Eylediler dâyesin bir dil-firîb (SA: 393/ 553)

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde hem Vâmık'ın hem de Azrâ'nın annesi sadece birer yerde anılır. Azrâ'nın dadısı ile konuşmasından annesinin ölmüş olduğu anlaşılmaktadır (VA: 169/ 876). Vâmık'ın ise Azrâ'yı bulmak için yola çıkarken vedalaştıklarından biri de annesidir (VA: 191/ 1187)

Veyse vü Râmin mesnevîsinin başında Veyse'nin doğumunun anlatıldığı kısımda "şükr-i velâyet ber kânûn-ı âdet" başlığı altında anneliğe şükredilir (VR: 292/ 954-961).

Şehru Bânû şehzade ile olan sohbetlerinde, kurtulmak için kızının güzelliğinden bahseder. Şehzade sabah uyanınca kızın anlatıldığı kadar güzel olup olmadığını öğrenmek için elçi gönderir. Çünkü anneler kızlarını olduğundan daha güzel göstermeye çalışabilirler:

Husûsâ analar öz duhterini

Şeref ehli kılur nahs ahterini (VR: 308/1269)

Râmin'in Veyse'ye âşık olduğunu sezen Mubed şah durumu Şehru Bânû'ya açar ve onun Veyse ile konuşup, ona nasihat etmesini söyler. Şehru Bânû Veyse'nin yanına gelir (VR: 401: 2978) ve "sıfat-ı pend-i dil-bend ez-zebân-ı mâder be-ferzend" başlığı altında ona hayattaki tecrübelerinden de yola çıkarak nasihatler eder (VR: 401: 2980-404/ 3054).

2.8. Kadın ve Evlilik

Evlenme kadın ve erkeğin bir aile kurabilmek için yasal olarak bir araya gelmeleridir (Dursun, 2016, s. 104). Kadın ve erkeğin bir arada yaşayabilmeleri toplum gözünde evlilik ile

mümkündür. Bu sebeple evlilikler genellikle ailelerin ve toplumun birbirine uygun gördüğü erkek ve kadın arasında yapılmaktadır.

Mesnevîlerde ise özellikle baş kahramanların birbirleri için en doğru insan olduğu fikri okuyucuya hissettirilir. Kahramanlar birbirlerine kavuşmak adına gerekirse evden kaçarlar, düşmanlarla savaşır, esir düşüp kurtulurlar, ayrılığa katlanırlar ve vuslata ererler. Bir başka ifadeyle toplumda alışıldığı üzere erkek, ailenin uygun gördüğü kadını babasından isteyip onunla evlenmez; bir kadına âşık olur, onun için her türlü engeli aşar ve ona kavuşur. Bu uğurda bazen (kadın ve erkek) ailesini bile dinlemez. Bu yönüyle bakıldığında mesnevîlerdeki evlilik anlayışının, evliliğe giden yol itibarıyla, geleneksel evlilik anlayışından farklı olduğu görülmektedir. Bu elbette aşkın yüceltilmesinden kaynaklanmaktadır. Nuran Tezcan, genellikle şehzade olarak tanıtılan erkek baş kahramanın kadın baş kahraman tarafından bir sınava tabi tutulduğunu, şehzadenin de tahta çıkmayı babasının ve halkın gözünde kanıtlamak için bütün bu sınavları geçtiğini/geçmeye çalıştığını ifade etmiştir (2016c, s. 17-18). Bu bağlamda düşünüldüğünde kadın kahramanlara yüklenen olumsuz vasıfların, örnek olaylar oluşturularak, padişahlık yolunda ilerleyen ve eseri okuyan şehzadeye ders verme amacıyla kullanıldıkları savunulabilir. Lâmi'î'ye ait incelenen dört mesnevîde evlilik hususunda ortaya konulan örnekler şöyledir;

Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsinde Acem sultanı Hüsrev Şîrîn ile evlenmek istediğini iletir (FŞ: 326/ 5025), ancak Mehin Bânû böyle bir şeye sebep olursa vebalinin boynuna olacağını düşünerek bu isteği reddeder:

Çü ben bâ'is olsam bu işe hâli

Kalur boynumda tâ mahşer vebâli (FŞ: 326/ 5034)

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde çocuğu olmamasından yakınan Çin padişahı Taymus şah (VA: 141/ 478), danışmanlarına konuyu açar (VA: 142/ 500), onların tavsiyesi ile aklındaki güzelin resmini ressama çizdirir (VA: 146/ 556). Bu kızın Turan hanının kızı olduğunu öğrenince (VA: 147/ 569), onu bir mektup yazar ve pek çok hediyeyle babasından ister (VA: 148/ 582-150/ 609). Turan şahı kızım kölen olsun diyerek, kızını vermeyi kabul eder (VA: 154/ 664). Ardından kızını türlü hediyeler ve yanına yazdığı mektupla Taymus şaha gönderir (VA: 155/ 674/675). Dillere destan bir düğün yapılır (VA: 155/ 685-686). Bu evlilikten Vâmık dünyaya gelir (VA: 159/737).

Lâhicân ise Ferî'yi babasından istediğini söyler, ancak babası, kararın Ferî'nin elinde olduğu cevabını vermiştir:

Atasından itdüm ol cânı taleb

Hâsilum oldu kuru derd ü te'ab

Ol mehün destinde imiş ihtiyâr

İtmedi mihrüm ana bir zerre kâr (VA: 205/ 1392-1393)

Vâmık ile Azrâ'nın düğünü bütün ayrıntıları ile anlatılır. Tûs sultanı Mizbân'ın bin davul çaldırması ile düğün başlar (VA: 472/5310). Düğün şenlikleri esnasında çalınan müzik aletleri, yenilen yemekler, halka dağıtılan hazineler, yapılan gösteriler, kurulan eğlence meclisleri en ince ayrıntısına kadar anlatılır (VA: 487/5520). Uğurlu saat bulunur (VA: 490/5555) ve nikâh akdi okunur (VA: 490/5556). Vâmık ile Azrâ (VA: 490/5557), Feri ile Lâhicân (VA: 490/5562), Dilpezîr ile Behmen (VA: 490/5564), Mizbân ile Hümâ (VA: 490/5565), Dâye ile Pîr (VA: 491/5571) evlenirler. Ardından Azrâ'nın kavuşma için süslenmesi anlatılır (VA: 491/5579-495/5632). Kendileri için hazırlanan köşke giden Vâmık ile Azrâ'nın gerdek geceleri de anlatılır (VA: 499/5679-505/5772). Evliliğin mahremiyetine zarar verdiği düşünülen bu sahneler daha çok İran edebiyatında görülmüş, Türk edebiyatında da bazı eserlere girmiştir (Ayan, 1998, s. 60-61). Lâmi'î bu eserde söz konusu sahnelerde İran edebiyatına bağlı kalmıştır.

Veyse vü Râmin mesnevîsinde Veyse'yi Behram'dan korumak isteyen Şehru Bânû, Veyse'yi kız kardeşinin oğlu Veyrû ile evlendirmeye karar verir (VR: 303/1174), çünkü dünyada onun dengi Veyrû'dur (VR: 303/1175-304/1190). Uygun zaman bulunur ve nikâhları kıyılır (VR: 305/1199-1200), Zerdüşt dinine göre gelinin mehri verilip, hutbe okunur ve tören yapılır (VR: 305/1203). Ancak henüz baş başa kalacak yaşta olmadıkları için ayrı bırakılmazlar (VR: 305/1206-1208).

Behram ise elçi gönderip, kendini oğlu olarak görüp kızını vermesini (VR: 313/1350), Veyse'yi başının tacı yapacağını (VR: 313/1351), eğer kızını vermeyi kabul ederse bütün ülkeyi de ayaklarına sereceğini söyler (VR: 314/1394). Veyse'nin kendisine uygun olduğunu göstermek için de soyunun babasından Cemşid'e dayandığını, annesinden tuttuğu yolun ise yıldızlar ve güneş olduğunu ifade eder:

Atadan nesl-i pâküm tohm-ı Cemşîd

Anadan insilâkum nücûm u hûrşîd (VR: 315/1401)

Ancak bu istek Veyse'nin evlendiği gerekçesi ile reddedilir (VR: 317/1440). Bu da gösteriyor ki Veyse vü Râmin mesnevîsinde baş kahramanları birbirine kavuşturmak adına toplumda alışılmış usule uygun davranan insanlar bile reddedilmektedir. Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsinde de eser boyunca zalim olarak çizilen Ferhâd'ın rakibi Hüsrev tüm evlilik girişimlerinde reddedilir. Bazen de Vâmık u Azrâ mesnevîsinde olduğu gibi Mizbân'ın Azrâ'nın aşkına duyduğu saygıyla kendi aşkından vazgeçtiği görülmektedir.

Zaten Behram şah da Veyse'ye ulaşmak için çıktığı yoldan Şehru Bânû'ya âşık olarak ayrılır. Kıymetli hediyeler ile babasından kalan her şeyi Şehru Bânû'ya bağışlayarak onunla evlenir (VR: 361/2256-2257). Buna karşılık baş kahramanlar aşkları konusunda kararlıdır. Maddî ve manevî her türlü engeli aşarak vuslatı arzularlar.

Veyse vü Râmin mesnevîsinde Gülşeker ise evlilik konusunda babasının kontrolündedir. O, babası tarafından Râmin ile evlendirilmek istenir (VR: 463/ 4092), ancak Râmin onu hiç kabul etmez:

Ana Râmîn'den olmayup rızâ hiç

Ne dem yâd itseler eylerdi ser pîç (VR: 463/ 4093)

Gülşeker'in çok güzel bir kızdır. Ancak babasının fena hali yüzünden kusurlu olarak doğmuştur (VR: 463/ 4091). Bu sebeple Râmin tarafından kabul edilmez. Bu da evlenmek istenilen kişinin her yönden mükemmel olması gerektiğinin göstergesidir.

Veyse vü Râmin mesnevîsinde de Veyse ile Râmin'in evlenme törenleri anlatılır. Özellikle Veyse'nin güzelliği ve süslenmesi uzun uzun anlatılır (VR: 563/ 5971-565/ 6003). Veyse'nin güzelliğini gören Râmin gelinin önünde eğilerek sevgi ve saygısını gösterir:

Tamâm oldu çü âyîn-i 'arûsı

İdüp Râmin önünde hâk-i bûsı (VR: 565/ 6003)

Veyse ile Râmin'in kendileri için hazırlanan saraya giderler ve yalnız kalırlar (VR: 567/6046). Birbirlerine kavuşan iki âşık dünya dertlerini unutup, ayrılık cefasını gönüllerinden atarlar (VR: 568/6075). Ardından Râmin hikâye içinde daha önce bahsedilen sevgilileri kavuşturur. Behzad'ın Behram şah için haram olan Şehru Bânû ile (VR: 571/6130), Pervane'nin Şem ile (VR: 571/ 6132), Tavus'un Anka ile, Dilaram'ın Serbâz ile (VR: 571/ 6133), Nesim'in Nevbahar ile (VR: 571/ 6134), Şami'nin Mehlika ile (VR: 571/ 6135), Seher'in Zühre ile, Zeyni'nin Mühre ile (VR: 572/ 6136) birlikte olmalarının uygun olacağını dile getirir.

2.9. Erkek Gözünde Kadın

Klâsik Türk edebiyatında şair kendini âşık olarak niteler ve karşısındaki sevgili hep arzu edilen nesne konumundadır. Bu edebiyata hâkim olan erkek egemen söylem kadını çeşitli şekillerde vasıflandırmıştır. Lâmi'î mesnevîlerinin çeşitli yerlerinde özellikle iki erkeğin konuştuğu kısımlarda erkek gözündeki kadına dair çeşitli benzetmelere yer vermiştir.

Ferhâd ile Şîrîn mesnevîsinde Hüsrev, Şîrîn'in güzelliğini duyunca (FŞ: 324/4981), hemen Ermen'e gidip o sülünü avlamaya niyetlenir:

Görüp ol gülşen içinde tâze servi

Salup şâhin kıla sayd-ı tezervi (FŞ: 324/4983)

Salâmân ve Absâl ve Vâmık u Azrâ mesnevîlerinde ise sırasıyla Salâmân'ın Absâl'a Vâmık'ın Azrâ'ya âşık olduğunu duyan babalar tarafından çocuklarına bir kadına takılıp kalmaması, çıkıp ceylan avlanması benzer şekilde öğütlenir:

Çekmegil her çeşmi câdûdan melâl

Şîr-i nersin eylegil sayd-ı gazâl (SA: 437/1006)

N'ola gördünse gözin câzû-misâl

Şîr-i nersin seyre çık sayd it gazâl (VA: 184/ 1088)

Salâmân ve Absâl mesnevîsinde aynı zamanda erkeğin güneş, kadının ise bir ay olduğu (SA: 438/ 1014), mert olanın kadına karşı zayıf olmaması söylenir (SA: 438/1016).

Veyse vü Râmin mesnevîsinde ise eğlence meclisinde şahın sarayın hizmetçilerinden hangisini isterse alıp dergâhının hanımı yapabileceği söylenir (VR: 322/ 1534).

2.10. Kadın Karşısında Erkek

Lâmi'î'nin söz konusu mesnevîlerinde istisnalar dışında kadın kahramanlar içinde buldukları zorluklara genellikle boyun eğmezler. Bu eserlerde kadınlar aşkları uğruna çeşitli fedakârlık yapıp, gerekirse can vermeyi göze alan güçlü figürlerdir. Ele alınan mesnevîlerden sadece Salâmân ve Absâl adlı mesnevînin kadın baş kahramanı soylu bir aileden değildir. Bunun dışında Şîrîn, Azrâ ve Veyse soylu ailelerden gelmektedir. Kadınların bu güçleri karşısında erkek kahramanlar zaman zaman ikinci plana düşmektedir.

Ferhâd u Şîrîn mesnevîsinde Çin hakanının oğlu olan Ferhâd, Şîrîn'i aramak için Ermen ülkesine gelir. O andan itibaren Mehin Bânû'nun topraklarındadır ve artık sıradan bir insandır. Hikâyede Mehin Bânû ve Şîrîn'in üstünlüğü pek çok kez dile getirilmektedir. Ferhâd bazen o denli çaresiz kalır ki içinde bulunduğu duruma razı olur:

Bu işde kim uram tûg-i ta'nı

Rızâdan gayri dermân var mı ya'ni (FŞ: 377/6528)

Vâmık u Azrâ mesnevîsinde ise kadın kahramanlar genellikle her türlü tehlikeye atılmayı göze alacak kadar cesurdur. Gerektiği durumlarda savaşır (VA: 344/3429). Ancak bu durum erkek kahramanlardan biri gelene kadar sürer. Azrâ ve Dilpezîr gerektiğinde kendini Zengîlerin şahına kafa tutarken Vâmık'ın yer aldığı beyitlerde ikinci plana düşerler. Ayrıca mesnevîde zaman zaman erkek kahramanlar da hileci, fitneci olarak gösterilir (VA: 222/1647). Erdeşîr, Tûr, Anton kötü özellikler ile çizilen erkek kahramanlardır.

Veyse vü Râmin mesnevîsinde kadın kahramanların erkek kahramanlara göre daha ön planda oldukları görülmektedir. Kadınlar genellikle hikâyeyi yönlendiren kişilerdir. Şehru Bânû'nun kocası Mubed şah hileci olarak anlatılır (VR: 328/ 1636-1650). Mubed şah aynı zamanda yalancıdır ve değil kadınlar, köpekler bile yalancı bir erkekten üstündür (VR: 331/1706). Mubed şah büyü atına binerek söze uğursuz nallar çaktırır (VR: 387/2738-2739). Mesnevîde kötü olarak çizilen bir başka erkek kahraman hanın veziridir. Vezir kızı Gülşeker ile evlenmeyi kabul etmeyen Râmin'e karşı haset çıkarır (VR: 462/4075), hile yapar (VR: 523/5207) ve Çin fağfurunu Râmin'in üzerine saldırması konusunda ikna eder. Savaşta Râmin yenilir ve Veyse'nin ülkesine sığınmak için yola çıkar (VR: 524/5247-525/5248). Yolda

giderken bir şehirde esir düşer, bu durumu çaresizce kabullenir ve Veyse'nin gelip onu kurtarması için dua eder (VR: 537/5476). Râmin Veyse'nin yanına kavuşunca, Veyse ona teselli verir (VR: 560/5907-5908). Ardından Veyse babası Mubed şahın ölümüyle başına geçtiği ülkeyi Râmin'e verir (VR: 560/5923).

SONUÇ

Bu çalışmada Lâmi'î'ye ait mesnevîlerden Ferhâd u Şîrîn, Salâmân ve Absâl, Vâmık u Azrâ, Veyse vü Râmin adlı eserler kadın karakterler merkeze alınarak okunmuş, elde edilen veriler karşılaştırılmış, söz konusu eserlerde kadının hem olumlu hem de olumsuz olarak sunulduğu görülmüştür. Söz gelimi kadın hem iffetli, şefkatli, cesur, sadık, kararlı vb. olarak; hem de nankör, ikiyüzlü, hilekâr, yalancı, aklı noksan, vefasız vb. olarak vasıflandırılmıştır. Ele alınan mesnevîler arasında kadına yönelik olumsuz ifadeler Salâmân ve Absâl adlı mesnevîde oldukça yoğundur. Bunun sebebi söz konusu eserin alegorik arka planıdır. Eserde kadın kahraman Absâl, aslında şehvete tapan beden olarak düşünülmüştür. Bu yüzden hem Absâl üzerinden hem de genel olarak kadınlar üzerinden olumsuz ifadelere sık sık başvurulmuştur. Erkek kahraman Salâmân ise nefse uymaması konusunda uyarılmıştır.

Araştırmacıların kadın algısının gelenekten farklı olduğunu ileri sürdüğü Veyse vü Râmin mesnevîsinde kadınların ön planda olduğu görülmektedir. Mesnevîde özellikle Şehru Bânû zeki ve ileri görüşlü biri olarak çizilir. Bunun yanında hikâyeyi genellikle kadınlar yönlendirmektedir. Hikâyenin pek çok yerinde kadın kahraman kararları alan kişidir. Ayrıca Veyse'nin cariyeleri Râmin'in gulâmlarına karşı yapılan yarışmalara çekinmeden katılırlar ve genelde başarılı olurlar. Veyse ise cariyelerin üzerine saldıran kaplanı yakalar. Kaplan halka sergilendikçe Veyse'nin insanlar gözündeki ünü atar. Ferhâd u Şîrîn mesnevîsinde kadın kahramanlardan Mehin Bânû Ermen ülkesinin şahıdır ve bu özelliğiyle kararları alan taraftır. Ancak olayları yeterince yönlendirebildiği söylenemez.

Mesnevîlerin geneline bakıldığında kadınlar gerektiği durumlarda kahramanlık gösteren, aşkları uğruna fedakârlık yapmaktan kaçınmayan, gerekirse can vermeyi göze alan güçlü figürlerdir. Hatta zaman zaman erkeğin kadınlar karşısında zor duruma düştüğü de görülmektedir. Sadece Salâmân ve Absâl mesnevîsinin kadın kahramanı Absâl bu genellemenin dışında tutulabilir.

Lâmi'î bazen aynı durumlar için farklı mesnevîlerde benzer ifadelere yer vermiştir. Örneğin erkeğin bir kadına bağlı kalmaması, çünkü erkek aslan olduğu çıkıp ceylan avlaması gerektiği Salâmân ve Absâl ile Vâmık u Azrâ mesnevîlerinde küçük farklar olmakla birlikte benzer şekilde ifade edilmiştir. Vâmık u Azrâ ile Veyse vü Râmin mesnevîlerinde Azrâ ve Veyse'ye mehir olarak dünyanın verildiği benzer şekillerde söylenir. Bunların

yanında genel olarak düşünülduğünde Lâmi'î'nin geleneksel anlayıştan çok fazla uzaklaştığı söylenemez.

Lâmi'î'nin eserlerinde tasavvufî dünya görüşü önemli yer tutmaktadır. Tasavvufî anlayış insanın giderek dünyevîleşmesini önlemeyi hedefler. Dünyevîleşmek aynı zamanda nefse uymak demektir. Nefs müennes bir kelimedir ve kadınla somutlaştırılır. Hemen bütün eserlerin arka planında bulunan tasavvuf, edebiyatın eğitcilik ve öğreticilik işlevini de kullanarak kadın üzerinden nefsi her fırsatta yermiştir ancak kadını kadın olduğu için yermemiştir. Lâmi'î de edebiyatın eğitcilik ve öğreticilik yönünü etkin şekilde kullanarak eserlerinde okuyanlara örnek olabilecek olaylar hazırlayıp bunlar üzerinden ders vermeyi amaçlamıştır. Pek çok eserinde kullandığı atasözü ve deyimler ile Türkçenin imkânlarını kullanarak ifade ettiği veciz sözlerin yanında yeri geldikçe padişaha bile öğüt vermekten sakınmayan Lâmi'î, gerektiğinde muhatap aldığı kişiyi hicvedici ifadelere de yer vermiştir. Lâmi'î bunları Klâsik Türk edebiyatının en belirgin yönü olan mecazlar arkasına saklayarak yapmıştır.

Sonuç olarak Lâmi'î'nin incelenen mesnevîlerinde yer alan kadın karakterlerin eserlerdeki işlevi göz önüne alındığında bu kahramanlara zaman zaman atfedilen olumsuz özelliklerin tasavvufî-alegorik söylem nedeniyle eserlerde yer aldığı ve öğüt vermek amacını taşıdığı ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Andrews, Walter G. ve Mehmet Kalpaklı (2018). *Sevgililer Çağı*. çev: N. Zeynep Yelçe, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Amulî, Cevadî (2003). *Celâl ve Cemal Aynasında Kadın*. Türkçesi: Ejder Okumuş, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ayan, Gönül (1994). "Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara, s.43-65.
- Ayan, Gönül (1998). *Lâmi'î-Vâmık u Azrâ -İnceleme Metin-*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Canım, Rıdvan (2000). *Latîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cunbur, Müjgan (1997). *Türk Kadını İçin*. Ankara: Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları: 21.
- Çakır, Serpil (2009). "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller". *Cins Cins Mekân*. Der. Ayten Alkan, İstanbul: Varlık Yayınları, s.76-101.

- Çetinkaya, Ülkü (2008). "Divan Edebiyatında Kadın Genel Bakış". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer, s.279-334.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dursun, Aysun (2016). *Türk Halk Hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ece, Selami (2002). *Manisalı Camii'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Eğri, Sadettin (2001). *Lâmi'î Çelebi Bir Bursa Efsanesi (Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Esir, Hasan Ali (1998). *Lâmi'î Çelebi-Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Günay, Umay (2000). "İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi". *Milli Folklor*, Yıl:12, Sayı:46, s.4-9.
- Harmancı, Esat (2003). *Manisalı Câmî'î Muhabbet-nâme (Vâmık u 'Azrâ) İnceleme, Metin, Nesre Çeviri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Huart, Cl. (1993). "Vâmık ve Azrâ". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. çev. Nazif Şahinoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C.13, s.190-194.
- İnan, A. Afet (1975). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görüşleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kanar, Mehmet (2013). *Vîs ile Râmîn Fahreddin Es'ad-i Gorgânî*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1997). "Dede Korkut Kitabında Kadın". *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar* 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.41-54.
- Kaynak, Mesut (2003). *Kur'an'da Kadın*. İstanbul: Yay Matbaacılık.
- Koca, Kadriye Yılmaz (1998). *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Levend, Ağâh Sırrı (1998). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, Murat (2009). *Lami'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Peirce, Leslie P. (2000). "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı". *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev: Necmiye Alpay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, , s.161-187.
- Ritter, Hellmut (2011). *Doğu Mitolojisinin Edebiyatı Etkisi*. ed. Mehmet Kanar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sancar, Aslı (2009). *Osmanlı Kadını -Efsane ve Gerçek-*. İzmir: Kaynak Yayınları.
- Schimmel, Annemarie (1999). *Ruhum Bir Kadındır*. çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Sılay, Kemal (2000). "Erkeğin Ağzıyla Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairler ve Ataerkilliğin Gücü". *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zılfi, çev: Necmiye Alpay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.188-203.
- Tanç, Nilüfer ve Süleyman Yiğit (2017). "Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sında Mahallîleştirme Yöntemleri". *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, Yıl:4, Sayı:14, s.205-231.
- Tezcan, Nuran (2016a). "Lâmi'î'nin Bazı Eserlerinde Kadın Tipleri ve Kadınlı İlgili Düşünceler". *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.216-240.
- Tezcan, Nuran (2016b). "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân Mesnevisi". *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.264-293.
- Tezcan, Nuran (2016c). "Osmanlı-Türk Edebiyatında Aşk Mesnevilerini Şövalye Aşk Bağlamında Okumak". *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.11-24.
- Uludağ, Erdoğan (2013). *Lâmi'î Çelebi-Salâmân ve Absâl*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2003). *Sufi Gözüyle Kadın*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uludağ, Süleyman ve Mustafa Kara (2011). *Evlıya Menkıbeleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yiğit, Süleyman (2017). *Lâmi'î'nin Vâmık u 'Azrâ Mesnevîsının Mahallî Unsurlar Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.